

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
EDUKOLOGIJOS FAKULTETAS
EDUKOLOGIJOS KATEDRA

Laura Butvydaitė

Edukologijos magistrantūros studentė

**PAAUGLIŲ TOLERANTIŠKAS ELGESYS IR JO UGDYMO
GALIMYBĖS MOKYKLOJE**

Magistro darbas

Mokslinė vadovė
doc. dr. Rima Bakutytė

Šiauliai, 2009

Darbas originalus.....Laura Butvydaitė

SANTRAUKA

Magistro baigiamojo darbo tema „**Paauglių tolerantiškas elgesys ir jo ugdymo galimybės mokykloje**“

Lietuvos švietimo koncepcijoje (1992) bei Bendrojo lavinimo mokyklos bendrosiose programose ir išsilavinimo standartuose (2004) atkreipiamas dėmesys, kad tolerancija mokyklos gyvenime yra svarbi prielaida rengiant mokinius gyvenimui nuolat kintančioje aplinkoje, padedant jiems atrasti tinkamas saviraiškos, savęs realizavimo formas, taip pat ir skatinant brandžios, kūrybingos bei atsakingos asmenybės tapsmą.

Tolerancija yra pripažįstama Europos ir Lietuvos dokumentuose kaip svarbi vertybė, tačiau ji neretai yra nepakankamai ugdoma mokykloje. Kita vertus, tyrimų, atskleidžiančių tolerancijos būklę, jos ugdymo galimybes, paauglystėje stinga.

Tyrimo objektas. Paauglių tolerancijos ugdymo procesas mokykloje.

Tyrimo tikslas. Atskleisti paauglių tolerancijos raiškos ypatumus ir ugdymo realybę mokykloje.

Tyrimo metodika. Norint išsiaiškinti paauglių tolerancijos raiškos ypatumus ir ugdymo galimybes mokykloje, buvo atliktas kiekybinis tyrimas. Tyrimas vyko dvejose Telšių ir vienoje Šiaulių vidurinėse mokyklose. Iš viso dalyvavo 214 paauglių, iš jų 6-8 klasių mokiniai, bei 50 mokytojų. Tyrimo tikslui pasiekti bei hipotezei patvirtinti / paneigti naudojama anketinė apklausa, literatūros šaltinių analizė.

Dauguma mokslininkų toleranciją apibūdina kaip žmogaus nuomonės, elgesio ar įsitikinimų gerbimą. Tačiau ši sąvoka dar apibūdinama kaip priemonę kito žmogaus palankumui įgyti, kaip būdą prisitaikyti ir realizuoti savo galimybes, būti pačiam savimi ir tai leisti kitiems. Didžiausios įtakos paauglių tolerancijos ugdymui turi šie veiksniai: *šeima, mokykla ir popamokinė veikla*. Šios vertybės ugdymas labai priklauso nuo mokytojo pavyzdžio, jo veiklos, humaniško elgesio.

Tyrimo rezultatai atskleidė, jog bendraudami *su tėvais* tirti paaugliai yra *ženkliai tolerantiškesni negu su vienmečiais*. Tokią padėtį galėjo įtakoti tai, kad santykiai tarp suaugusiųjų ir paauglių grindžiami autoritetu. Išanalizavus duomenis, pastebėta tendencija, jog bendraudami *su pedagogais* paaugliai yra *šiek tiek tolerantiškesni nei su bendraamžiais*, tačiau mažiau tolerantiškesni nei su tėvais. Taip pat nustatyta - paaugliai yra šiek tiek kritiškesni pedagogų elgesiui, veiklai nei jų mokytojai. Daugumos pedagogų ir mokinių nuomone, tolerancijos ugdymas ryškiausias per humanitarinius dalykus.

Prasminiai žodžiai. Paaugliai, tolerancija, tolerancijos ugdymas.

SUMMARY

Topic of master's final paper: **Tolerant behaviour of teenagers and it's education at school.**

Lithuanian Education Concept (1992) and General Programs and Education Standards of Mainstream Schools (2004) stress that tolerance in the school life is an important premise in preparing the pupils for life in a changing environment, assisting them in finding suitable self-expression and self-realization forms, also inducing their self-expression as well as matured, creative and responsible personality becoming.

Tolerance is acknowledged in European and Lithuanian documents as an important value, however it often is underdeveloped at school. On the other hand, there is lack of the studies, disclosing the level of tolerance and its development opportunities in adolescence.

Subject of the research. Teenager tolerance development process at school.

Aim of the research. To disclose teenager tolerance development peculiarities and development reality at school.

Methods of the research. In order to disclose teenager tolerance development peculiarities and development reality at school, quantitative survey was performed. It was performed in two secondary schools of Telsiai and one of Siauliai. In total 214 teenagers from 6th-8th forms and 50 teachers were interviewed. In order to reach aim of the research and to corroborate or reject the hypothesis questioning survey and analysis of written sources were applied.

Most of the researchers define tolerance like respect of person's opinion, behaviour and beliefs. However this concept is also described like the means to obtain other person's favour and the way to adapt and to realize one's opportunities to be oneself and to let other be themselves. The following factors play the most important role in training teenagers' tolerance: *family, school and after-class activities*. Training of this value extremely depends on the teacher's sample, his/her performance, behaviour humanity.

Results of the study disclosed that the respondent teenagers are *much more tolerant towards parents than towards peers*. Such situation can be caused by the fact that the relations between adults and teenagers are based on authority. Analysis of the data showed that in communication with *teachers* teenagers are *a little bit more tolerant than with peers*, but less tolerant than with parents. Data also showed that teenagers are a little bit more critical towards behaviour of the pedagogues, than their teachers. Most pedagogues and pupils think that tolerance is most significantly developed through the humanities.

Keywords: Teenagers, tolerance, training tolerance.

TURINYS

ĮVADAS	5
1. TOLERANCIJOS ANALIZĖ TEORINIU ASPEKTU	9
1.1. Tolerancijos sąvoka, sritys, ribos ir sąlygos	9
1.2. Tolerancijos reikšmė.....	14
1.3. Tolerancijos turinys	15
2. TOLERANCIJOS UGDYMO GALIMYBĖS MOKYKLOJE	18
2.1. Tolerancijos ugdymo veiksniai.....	18
2.2. Pedagogų vaidmuo ugdant paauglių toleranciją.....	20
2.2.1. Pedagogų tolerancija, kaip būtina mokinių tolerancijos ugdymo prielaida.....	20
3. PAAUGLIŲ TOLERANCIJOS RAIŠKA IR UGDYMO GALIMYBĖS MOKYKLOJE ..	25
3.1. Tyrimo metodika, organizavimas, imtis	25
3.2. Mokinių tolerantiško elgesio charakteristika.....	27
3.3. Mokinių ir mokytojų nuomonių palyginimas apie tolerantišką mokytojų elgesį su ugdytiniais	34
3.4. Mokinių ir mokytojų nuomonių apie tolerancijos ugdymą per pamokas palyginimas ..	43
IŠVADOS	46
REKOMENDACIJOS	49
LITERATŪRA	50
PRIEDAI	53

IVADAS

Tyrimo aktualumas. Vaiko teisių konvencijoje (2000), pabrėžiama būtinybė gerbti visuomenės, kurioje gyvena vaikas, kultūrinės vertybes bei jis turi būti išauklėtas Jungtinių Tautų Organizacijos Įstatuose paskelbtų idealų, ypač taikos, kilnumo, pakantų, lygybės ir solidarumo dvasia (p.5).

Lietuvos švietimo koncepcijoje (1992) bei Bendrojo lavinimo mokyklos bendrosiose programose ir išsilavinimo standartuose (2004) atkreipiamas dėmesys, kad tolerancija mokyklos gyvenime yra svarbi prielaida rengiant mokinius gyvenimui nuolat kintančioje aplinkoje, padedant jiems atrasti tinkamas saviraiškos, savęs realizavimo formas, taip pat ir skatinant brandžios, kūrybingos bei atsakingos asmenybės tapimą.

Europos Tarybos dokumentuose pabrėžiama, kad tolerancija padeda pasiekti supratimą, įveikti įtarumą bei baime, atrasti bendrus interesus tuo pat metu gerbiant skirtynes (Sidaravičienė, 2004 p. 118).

Pasak Vaiko teisių apsaugos tarnybos vedėjos G. Gedvilienės, šiuo metu tolerancijos ugdymas yra opi problema, nes gyvenimo sąlygos namuose slopina jų tolerancijos plėtotę. Kartu ji akcentuoja, kad tolerancijos stinga ne tik vaikams, bet ir tėvams bei mokytojams (Mikelionienė, 2007).

Davidavičienės (1996) atlikta moksleivių apklausa parodė, kad mokiniai skundžiasi, jog mokytojai kritikuoja, reikalauja, o ne prašo, netoleruoja kuo nors išsiskiriančių moksleivių, „kišasi į asmeninį gyvenimą“. Tai - subjektyvus mokinių požiūris, bet jis leidžia manyti, kad kai kuriose mokyklose mokiniai jaučiasi nevisiškai suprasti, negerbiami ir patys nelabai gerbia ar net bijo savo mokytojų.

Tolerancija buvo nagrinėta keliais aspektais: filosofiniais, psichologiniais, pedagoginiais. Filosofas R. Plečkaitis pabrėžia, kad tolerancija yra aktyvi veiksmas, strategija, siekiant vertybių. Kai kurie psichologai (G. Allport, E. Fromm, M. Rokeach ir kt.) tyrinėjo tolerancijos vidines prielaidas, ir pastebėjo, kad tolerancijos trūkumas neretai siejasi su išankstiniu priešišku kitų žmonių atžvilgiu, nepakantumu, kitoniškumu (Sprindžiūnas, 2001).

Pedagogai (A. Dumčienė (2004), A. Sprindžiūnas (2004), L. Jovaiša (1995) ir kt.) akcentuoja, kad vienas iš svarbiausių tolerancijos raidą lemiančių vidinių veiksnių yra adekvatus asmenybės santykis su savimi, tai būdas būti pačiam savimi ir leisti tai kitiems.

Anot A. Sprindžiūno (2002), nors apie toleranciją nemažai kalbama, deja, išsamūs moksleivių tolerancijos tyrinėjimai Lietuvos mokyklose dar nėra atlikti, vis dėlto tyrinėtojų surinkti duomenys leidžia manyti, kad daugelis moksleivių tolerancijos dar nelaiko svarbia

vertybe, stinga aiškios tolerancijos apibrėžties pedagogine prasme, o mokyklos gyvenime jos neretai stokojama.

Remiantis Lietuvos bei užsienio šalių filosofų bei edukologų darbais, galima manyti, kad šiandien tolerancija svarbi kaip demokratinės visuomenės pamatinė vertybė, būtina siekiant tinkamo bendradarbiavimo bei efektyvios kaitos įvairiose visuomeninio gyvenimo srityse (Sprindžiūnas, 2001).

Iš dokumentų matyti, kad tolerancija yra pripažįstama Europos ir Lietuvos dokumentuose kaip svarbi vertybė, tačiau, kaip matyti iš psichologų ir pedagogų darbų, ji neretai yra nepakankamai ugdoma mokykloje. Kita vertus, tyrimų atskleidžiančių tolerancijos būklę, jos ugdymo galimybes, paauglystėje stinga.

Tyrimo problema. Kaip tolerancija reiškiasi tarp paauglių ir mokytojų? Kaip ji ugdoma bendrojo lavinimo mokykloje?

Tyrimo objektas. Paauglių tolerancijos ugdymo procesas mokykloje.

Tyrimo hipotezė. Tikėtina, kad paaugliai nėra pakankamai tolerantiški vienas kitam bei bendraudami su tėvais ir mokytojais, nes pedagogai nepakankamai optimaliai ugdo toleranciją mokykloje.

Tyrimo tikslas. Atskleisti paauglių tolerancijos raiškos ypatumus ir ugdymo realybę mokykloje.

Darbo uždaviniai:

- Išanalizuoti tolerancijos sampratą, jos reikšmę bei ugdymo galimybes mokslinėje pedagoginėje, psichologinėje, filosofinėje literatūroje.
- Nustatyti paauglių tolerancijos raišką.
- Atskleisti tolerancijos ugdymo būklę bendrojo lavinimo mokykloje.

Tyrimo metodologijos nuostatos. Analizuojama darbo problema siejasi su realizmo filosofine kryptimi. Šios filosofijos idėjos akcentuoja „vertybinių ir moralinių nuostatų svarbą siekiant visapusiško ugdymo proceso pažinimo ir aiškinimo. Svarbiausia problema, anot realistų, yra bendra kultūros negalia, kurios priežastis – nusigręžimas nuo pamatinių vertybių. Nuo pamatinių kultūros vertybių nusigręžta ne tik ugdyme, bet ir plačiai visuomenėje“ (Howard, Ozmon, Samuel, Craver 1996, p.81).

Aptariant paauglių tolerancijos ugdymo procesą svarbu remtis ir egzistencialistine filosofija. Ši koncepcija skatina ugdytoją ir ugdytinį susidomėti esminiais žmogaus būties klausimais, įveikti pasitenkinimą materialine gerove grindžiamu gyvenimu“ (Bitinas, 2000, p. 162). Pasak egzistencialistų, svarbu, kad individas suprastų asmeninę egzistenciją, bet tuo pačiu ir tinkamai kurtų socialinius santykius. Išgyvendamas nerimą ir kančią dėl asmeninių pasirinkimų individas įgyja naujos patirties, kurią ne tik perima, bet ir dalinasi su ugdytoju. Šios

idėjos pagrindžia abipusiškai reikšmingos patirties įgyjimą ir susiliejimą, kai ugdytojas mokydamas ugdytinį, ne tik jam perteikia naujų žinių ir formuoja gebėjimus, bet ir pats morališkai tobulėja.

Tyrimo metodai:

1. Teoriniai:
 - mokslinės literatūros pagal pasirinktą darbo temą analizė taikyta analizuojant tolerancijos sąvoką, sritis, jos reikšmę bei tolerancijos ugdymo veiksnius
2. Empiriniai:
 - anketinė 6-8 klasių mokinių apklausa taikyta tiriant paauglių tolerancijos raišką santykiuose su vienmečiais, tėvais ir pedagogais bei atskleidžiant, kaip tolerancija ugdoma mokyklose.
3. Statistiniai:
 - statistinė tyrimo duomenų analizė, naudojant SPSS 11.0 programą. Apskaičiuoti kiekvieno klausimo absoliutūs ir procentiniai dažniai, standartinis nuokrypis, vidurkis, chi kvadratas.

Tyrimo imtis ir organizavimas. Tyrime atsitiktinės atrankos būdu dalyvavo 6-8 klasių mokiniai. Pasirinktos paminėtosios klasės todėl, kad manoma, jog šio amžiaus mokiniams ypač stinga tolerancijos, kadangi 6-8 klasėse prasideda ankstyvosios paauglystės periodas, kuris, anot G. Navaičio (2007), trunka nuo 12-14 metų, šiame amžiaus periode dažniausiai keičiasi savojo „Aš“ samprata, o tai skatina atsiriboti nuo šeimos, keičiasi paauglių vertybės, jos iš naujo įsisąmoninamos. Ankstyvajai paauglystei būdingi nuolatiniai paauglių elgesio ir jausmų prieštaravimai, taip pat prieštaravimai suaugusiųjų mėginimams juos kontroliuoti, neretai pažeidinėja socialinių institucijų elgesio taisykles (p.8). Todėl šiame amžiuje tolerancijos raiška yra labai svarbi, nes paauglystėje formuojasi žmogaus asmenybė. Tyrimas atliktas dvejose Telšių ir vienoje Šiaulių vidurinėse mokyklose. Iš viso apklausta 214 paauglių (tarp jų 119 mergaičių, 95 berniukai; tyrime dalyvavo 70 šeštokų, 75 septintokai, 69 aštuntokai) ir 50 mokytojų (45 moterys ir 5 vyrai. Iki 5 metų turintys darbo stažą dalyvavo 2 mokytojai, nuo 5-10 ir 10-15 metų – 4 pedagogai, 15-20 metų - 10 mokytojų, 25 ir daugiau metų darbo stažą turėjo įgiję 15 pedagogų).

Tyrimo etapai.

Pirmajame etape buvo analizuojama mokslinė literatūra. Atitinkamos literatūros studijos ir analizė leido tiksliau suformuluoti tyrimo problemą, tikslus bei uždavinius.

Antrajame etape buvo kuriama konstruojamo tyrimo metodika, sudarytos 2 tyrimo anketos mokiniams ir jų mokytojams. Tyrimas vyko 2008 metų spalio – lapkričio mėnesiais

dveiose Telšių ir vienoje Šiaulių vidurinėse mokyklose. Buvo ištirta 214 paauglių, iš jų 6-8 klasių mokiniai, bei 50 mokytojų.

Trečiajame etape buvo atlikta tyrimo duomenų statistinė analizė, duomenų interpretacija, tikrinta hipotezė.

Tyrimo naujumas ir praktinis reikšmingumas. Mokslinėje literatūroje mažai randama informacijos apie paauglių toleranciją bei ugdymo galimybes. Manoma, kad šis darbas papildys stokojamos informacijos nagrinėjama tema bazę ir pravers ateityje, kuriant efektyvesnes paauglių tolerancijos ugdymo galimybes. Mokslinė pedagoginė, psichologinė, filosofinė literatūra padėjo išsiaiškinti tolerancijos sąvoką, ribas, sąlygas, sritis; jos reikšmę, turinį, tolerancijos veiksnius bei mokytojo vaidmenį, ugdant paauglių toleranciją. Siekiant nustatyti (išmatuoti) paauglių tolerancijos raišką ir atskleisti tolerancijos ugdymo būklę bendrojo lavinimo mokyklose buvo sudarytos 2 anketos: mokiniams ir pedagogams.

Remiantis gautais viso darbo rezultatais, pateiktos išvados ir rekomendacijos, kaip ugdyti paauglių tolerantišką elgesį

Darbo struktūra. Magistro darbą sudaro įvadas, 3 skyriai, išvados, rekomendacijos, literatūros sąrašas ir priedai.

1. TOLERANCIJOS ANALIZĖ TEORINIU ASPEKTU

1.1. Tolerancijos sąvoka, sritys, ribos ir sąlygos

Gyvenimas meta žmogui iššūkius individualiu lygmeniu — tai savojo tapatumo, draugystės, meilės, profesijos, gyvenimo prasmės radimo problemos. Vienas pagrindinių žmogaus būties aspektų yra žmogaus ryšys su kitais žmonėmis, nes žmogus iš prigimties yra sociali būtybė ir negali gyventi be santykio su kitais žmonėmis, visa visuomene. Šio santykio pobūdis ir pamatinės vertybės ne tik lemia individo gyvenimo prasmingumą, bet ir turi įtakos pačiai visuomenei. Viena tokių vertybių, atitinkančių šiuolaikinės demokratinės visuomenės poreikius, yra tolerancija. Tolerancijos sąvoka, ir jos reiškinys yra turbūt tiek pat seni ir tiek pat reikšmingi, kiek kiekvienoje konkrečioje visuomenėje yra reikšminga kiekviena individualybė, asmenybė, kiek yra paisoma jos orumo, laikomasi asmenybės teisių ir laisvės principų (Balčius, 1992 p.11).

Šiandien tolerancijos reikia visose srityse: ekonomikoje, politikoje, kultūroje, moksle ir religijoje, taip pat kasdienybėje, buitines santykiuose (Dumčienė, 2004).

Ši sąvoka filosofinėje literatūroje apibūdinama nevienodai. „Tolerancijos sąvoka į lietuvių kalbą yra atkeliavusi kaip ir daugelis kitų tarptautinių žodžių iš senosios lotynų kalbos (lot. *tolerantia* pakantą, kantrybę, atlaidumą, nuolaidumą, sugebėjimą, mokėjimą pakęsti, neprieštarauti, nesiginčyti, nešokti priešais su savo nuomone kaip vienintele teisinga. Tolerancijos fenomenas, kaip reiškinys yra būdingas vien tik žmogui kaip asmenybei, sąmoningai, valios laisvę turinčiai ir ja disponuojančiai būtybei, o kartu ir tokių būtybių visumai — visuomenei“ (Balčius, 1994 p. 3).

Tarptautinių žodžių žodyne tolerancijos sąvoka apibūdinama „kaip kitokios nuomonės, elgesio arba įsitikinimų gerbimas, pakanta“. (Kinderys, 2005 p.928)

Anot užsienio autorės S. Peterson (2003), toleranciją akcentuoja kaip gebėjimą objektyviai vertinti skirtingą požiūrį, nuomonę, patirtį, religiją, tautybę ir pan. Jos teigimu, tolerancija tai ne tik nuomonių sutapimas, bet ir gebėjimas rodyti pagarbą kiekvienam žmogui.

R. Plečkaitis (1995) pabrėžia, kad „buitinėje kalboje ir publicistikoje tolerancija vadinamas bet koks susilaikymas nuo priešinimosi bei reagavimo“ (p.37). Anot autoriaus, tolerancija galima ne visur, o tik ten, kur susidaro prielaidos nepakantumui, kur kyla pagundos uždrausti kitokius įsitikinimus, tikėjimus, papročius, kadangi jie prieštarauja įprastiems daugumos tikėjimams ir elgesio normoms. Tai, ko negalima nei priimti, nei atmesti, reikia pakęsti. Tolerancija - kantrybe palaikomas teisingumas. Ji - aktyvi veiksmas, strategija siekiant vertybių

R. Plečkaitis (1998) akcentuoja, jog tolerancijos nereikia suprasti taip, kad turi būti gerbiamos pažiūros, kurias žmogus laiko klaidingomis. Autorius teigia, kad „gerbti jų nėra už ką, reikia juos kritikuoti ir atmesti. Ginčas, diskusija, kova su klaidingomis pažiūromis neprieštarauja tolerancijai. Svarbiausiai čia — kaip tai daroma“ (p.55).

Tolerancijos principas gali būti traktuojamas akcentuojant tą būdą, kuriuo reaguojama į nemalonius ar nepriimtinius reiškinius, arba jo dorovinį turinį. Pirmuoju atveju pagrindinis dėmesys skiriamas susilaikymui nuo prievartos ir jėgos panaudojimo. Todėl labiau tiktų vartoti ne tiek tolerancijos, kiek pakantos terminą, tolerancijai paliekant filosofiniais argumentais grindžiamo principo turinį. Etinėje literatūroje tolerancija dažnai traktuojama kaip pakanta. Ji apibūdinama kaip dorovinė savybė, pasireiškianti siekimu suderinti skirtingus interesus ir pasiekti tarpusavio supratimą nenaudojant kraštutinių spaudimo priemonių (Pilkienė, 1987).

M. Pilkienės (1987) nuomone, „tolerancija gali būti traktuojama kaip priemonė žmonių palankumui įgyti, malonaus žmogaus reputacijai (kuriai pačiai suteikiama savaiminė vertė) sudaryti“ (p.16). Toks požiūris išreiškia mintį, kad tolerantiškumas čia siejamas su egoizmu, nes nesunku susilaikyti nuo kraštutinių savo emocijų išraiškų, bendraujant su, pavyzdžiui, nepriimtinais žmonėmis, tai kainuoja truputį pastangų, bet galimas dalykas, jog bus atlyginta tuo pačiu.

Anot A. Dumčienės (2004), „tolerancija — tai būdas prisitaikyti ir realizuoti savo galimybes, būdas būti pačiam ir leisti būti kitiems, būtina sąlyga kūrybiškai tobulėti individualioje ir visuomeninėje plotmėje“ (p. 113).

Pedagoginėje literatūroje sutinkama labai daug apibrėžimų, nusakančių, kas yra tolerancija. Vieni pedagogai apibūdinami tolerancijos sąvoką pabrėžia vienus tolerancijos bruožus, kiti — kitus.

A. Sprindžiūnas (2004), bene išsamiausiai nagrinėjęs toleranciją edukaciniu aspektu, šį fenomeną apibrėžia kaip pakantą, besiremiančią pagarba oponentų nuomonei ar įsitikinimams. Sykiu jis atskiria pakantą ir toleranciją ir taip sukonkretina jos ribas. Pagarba, kaip pakantumo motyvas, anot jo, yra labai svarbi, nes „jeigu jos nebūtų, tai būtų galima kalbėti apie pakantą, tai yra apie kantrų susitaikymą su tuo, kas vertinama neigiamai, tačiau žmonės yra per silpni pasipriešinti arba vengia dar didesnio blogio. Kai veiksmus, kuriems nepritariame ir kuriuos vertiname neigiamai, ryžtamės iškęsti, nors ir galėtume trukdyti jiems atsirasti, tai čia pakanta. Q kai pripažįstame teisę į tokius veiksmus ir ją gerbiame — tai jau tolerancija“ (p.10).

J. Balčius (1994) pabrėžia, jog, „ši sąvoka yra ne tikrai nepaprastai platus, įvairialypis, sudėtingas socialinis fenomenas, bet ir būtinas bet kurios visuomenės, bet kurio žmonių tarpusavio santykių, bendradarbiavimo, sąveikos atributas. Be tarpusavio pakantos arba tolerancijos yra neįmanomas žmonių socialinis, politinis, dorovinis egzistavimas, išliekamumas.

Be elementariausių pakantos, tolerancijos apraiškų, vadovavimosi jomis, darosi neįmanoma žmogiška egzistencija“ (p. 4). L. Saldukas (2003) priduria, jog „turbūt niekas negalėtų paneigti ar sumenkinti tolerancijos svarbos pasaulyje. Nesuskaičiuojama daugybė karų, įvairiausių nelaimių purtė žmoniją dėl pakantumo stygiaus. Pakantumo religijai, kitiems įsitikinimams, kitai rasei, o svarbiausia kitam žmogui (p.236)“. Taigi matyti, kad tolerancijos svarba yra keliami visos žmonijos egzistencijos lygmeniu.

Tačiau dažniausiai tolerancijos būtinybė pažymima asmeniniu lygmeniu. J. Balčius (1992) teigia, kad visi iš kasdieninio bendravimo su įvairiais žmonėmis žinome, jog su tolerantišku, taktišku, mandagiu žmogumi nepalyginamai lengviau ir maloniau yra bendrauti, negu kad su žmogumi, visų šių dvasios ypatybių neturinčiu. Tolerantiškas žmogus visada yra pranašesnis už šia dvasios savybę nepasižymintį arba ir visai jos neturintį dar ir tuo, kad būdamas pakantesnis, atlaidesnis kitam žmogui, jis kartu sugeba ir daug ko iš kito žmogaus žmogaus pasimokyti — tiek iš to, ką mato negera, neigiama esant, tiek ir iš to, ko jam galbūt pačiam trūko, liko neišugdyta, neišpuoselėta. Sugebėdamas toleruoti, tai yra iš anksto neatmesti, neatsiriboti nuo daugelio pačių įvairiausių dalykų — poelgių, vertinimų, mokslo ar meno teorijų, reiškinių ir t. t., tolerantiškas žmogus žymiai greičiau bręsta, tobulėja ir mokosi kaip visapusiška individualybė, kaip asmenybė .

Galima pažymėti, jog išryškėjo dar viena su tolerancija susijusi sąvoka - tai — tolerantiškumas, kurią, anot V. Žemaičio (1997), būtų galima apibūdinti kaip charakterio bruožą, kuris skyla į daugelį kitų asmenybės savybių: didelis intelektualinis išprusimas, aukštas etinio mąstymo bei pažinimo lygis; gilus žmoniškumas ir emocinis jautrumas kitam asmeniui; būdo švelnumas ir taikingumas, taktiškumas ir pan.

Tolerantiškumą nereikėtų sutapatinti su tolerancija. Tolerantiškumas apibrėžiamas kaip charakterio bruožas, o tolerancija – vertybė.

Pasak psichologės I. Abramavičiūtės ir kt. (2004), svarbu atskirti nuostatas (kaip įsitikinimus) ir emocijas: kiekvienas individas patiria įvairių psichologinių būsenų priklausomai nuo situacijos ir retas, kuris nepatiria neigiamų emocijų. Tačiau tolerancija kitiems nėra tik psichologijos dalykas: toleranciją kuria visuomenė, pasirinkdama tam tikras vertybes, puoselėdama arba smerkdama tam tikrus elgesio būdus. „Demokratinėse visuomenėse apsprendžiama laikytis principo, kad visi žmonės yra lygūs, o taikus įvairių grupių sambūvis yra vertybė. Nors atskiri žmonės kartais patiria įvairių emocijų, svarbu tai, kokios nuostatos visuomenėje vyrauja, ir tai, ar yra aiškūs vertybių kriterijai, kuriais grindžiami žmonių tarpusavio santykiai“ (p.6.)

Galima daryti išvadą, kad įvairių autorių apibrėžimuose yra nedidelių skirtumų, bet juose yra ir pakankamai daug bendrumų. Bendra yra tai, kad dauguma autorių toleranciją apibūdina

kaip žmogaus nuomonių, elgesio ar įsitikinimų gerbimą. Tačiau ši sąvoka dar apibūdina kaip priemonę kito žmogaus palankumui įgyti, kaip būdą prisitaikyti ir realizuoti savo galimybes, būti pačiam savimi ir leisti tai kitiems.

Teorinę tolerancijos problemą nagrinėjantys autoriai nurodo, kad nuodugnesnė jos analizė įmanoma tik tiksliau apibrėžus tolerancijos objektą, tai yra, pasirinkus tai, kas toleruojama. Pasak A. Sprindžiūnas (2004), dažniausiai išskiriamos šios **tolerancijos sritys**: politinė, moralinė, socialinė, religinė.

1. Politinė tolerancija sietina su viešuoju gyvenimu ir svarbiausiomis piliečių teisėmis bei laisvėmis. Tai sąžinės ir žodžio laisvė (reiškianti laisvę ne tik laisvai mąstyti, bet ir viešai skelbti savo įsitikinimus), teisė organizuoti susirinkimus ir rengti demonstracijas, teisė kurti visuomenės organizacijas. Politinė tolerancija — kaip pamatinė demokratijos vertybė, padedanti tinkamai spręsti vertybinius konfliktus, neišvengiamai kylančius skirtybių pilnose šiuolaikinėse visuomenėse. Politinė tolerancija būtina kaip teisingumo siekimo visuomenėje strategija, kaip laisvų ir lygiateisių piliečių bendradarbiavimo sąlyga.

2. Moralinė tolerancija dažniau siejama su asmens privataus gyvenimo sritimi. Į šią sritį įeina asmenų tarpusavio bendravimo įpročiai (kito žmogaus išklausa, nežeminimas). Moralinė tolerancija grindžiama asmens vertės, orumo pripažinimu ir gerbimu, jautrumu žmogui ir atsakomybe už jo likimą ir kt..

3. Socialinė tolerancija — tai skirtingų žmonių taikus ir tinkamo bendradarbiavimo sąlyga. Demokratinėse visuomenėse siekiama visose socialinio gyvenimo srityse užtikrinti piliečių lygybę, nepaisant jų rasės, lyties, kilmės, išsilavinimo, priklausymo tam tikram visuomenės sluoksniui ir pan. Socialinė tolerancija išpareigoja kovoti su įvairiomis diskriminacijomis ir kitais žmogaus teisių pažeidimais.

4. Religinė tolerancija pirmiausia reiškia piliečių diskriminacijos religiniu pagrindu atsisakymą ir pačių religijų atstovų pretenzijų absoliutumo atsisakymą. Šiuolaikinės demokratinės valstybės religinę toleranciją įtvirtina garantuodamos piliečių sąžinės laisvę, o pačios laikosi neutralumo principo.

Šios tolerancijos rūšys akcentuoja žodžio laisvę, asmens vertės, orumo pripažinimą ir gerbimą, piliečių lygybę ir pan..

Kaip atskiros tolerancijos rūšys gali būti išskiriamos kūrybos, skonio ir kt. tolerancija. Juk tolerancija, būdama ne savitikslė, o priemonė kitiems tikslams — tiesai ir gėriui — siekti, gali atsiskleisti įgydama įvairiausių išraiškos formų, susijusių su prievartos atsisakymu, pagarba kitam žmogui, laisvei ir pan.

Esminis tolerancijos reikalavimas — nepasiduoti neapykantos pagundai ir nesiimti prievartos. Ne visi įsitikinimai yra lygiai teisingi, bet joks nuoširdus įsitikinimas nėra

nusikaltimas. Deja, turbūt galima nedvejojant teigti, jog pati žmogaus prigimtis yra netolerantiška kitam žmogui ir tolerancijos reikia mokytis visą gyvenimą (Sprindžiūnas 2004).

Kaip nurodo R. Plečkaitis (1995), **galima išskirti 3 esmines tikrosios tolerancijos sąlygas:**

1. Toleruoti galima tik tai, ką žmogus vertina neigiamai, kam nepritariama, kas žmogui nemalonu. Tačiau tolerancijos nedera painioti su abejingumu, nes nieko nebranginantis žmogus gali būti abejingas, bet ne tolerantiškas. Taip pat tolerancijos sąvoka netinka tada, kai tenka taikytis su tam tikromis blogybėmis ar nemalonumais.

2. Anot autoriaus, antroji tolerancijos sąlyga — tai manymas ar žinojimas, kad galima pasipriešinti, tam, kas vertinama neigiamai. To, kam pasipriešinti neįmanoma, negalima ir toleruoti, taip pat ir pakantumas iš baimės ar bejėgiškumo negali būti laikomas tolerantiška pozicija.

3. Tikrosios tolerancijos sąlyga — apsisprendimas laisva valia išverti tai, kam nepritariama. Toks apsisprendimas išreiškia pagarbą kito žmogaus (ar žmonių grupėms) teisėms, nes, nepritardamas kitų pažiūroms, įsitikinimams ar elgsenai, žmogus apriboja save tam, kad apsaugotų kitų teises, kuriomis ir patys žmonės yra įpratę naudotis.

Šiandieninėse diskusijose tolerancija gana dažnai pavadinama dorybe ar net bene svarbiausia socialine vertybe. Tačiau kalbant apie toleranciją reikėtų nepamiršti būtinybės įsisamontinti esminį jos aspektą — **ribas**. Kitaip tolerancija netektų prasmės.

Pasak A. Sprindžiūno (2004), ją netgi galima apibrėžti kaip „netolerancija netoleracijai“, tai yra kaip nepakantumą svarbiausių visuotinai pripažintų žmogaus teisių pažeidimams ir asmens orumo niekinimui. Šiandien toleranciją reikia suprasti kaip pagarbą, kai yra susiduriama su žmogaus teisių pažeidimais ir kaip teisę, kai galima rinktis reagavimo būdą susidūrus su mažesnėmis ar abejotinėmis blogybėmis“ (p. 11)

J. Morkūnienė (2003) pabrėžia, kad „ši vertybė skatina pripažinti kitiems teisę daryti tai, kas gali būti laikoma klaida ar blogiu“ (p.109). Todėl, anot autorės, nuolat iškyla tolerancijos ribų problema, kurią kai kurie teoretikai apibrėžia kaip užduotį atskirti tai, kas:

1. Privaloma toleruoti,
2. Gali būti toleruojama,
3. Netoleruotina.

Vieningai sutariama, kad neribota tolerancija visuomenės gyvenime sukeltų chaosą ir paneigtų pati save. Todėl neturi būti toleruojama visuotinai pripažintų asmens teisių bei laisvių pažeidimai, visuomenės vertybių naikinimas, sunkūs nusikaltimai.

Tolerancijos ribos — tai bene pagrindinė tolerancijos kaip reiškinių, jos savitumo, specifiškumo problema. Vidinis žmogaus sąžinės balsas jam tarsi pasako, jog visi žmonės

egzistuoja vieni šalia kitų tomis pačiomis teisėmis, tais pačiais pagrindais. Vadinasi, jeigu netgi tas ar kitas žmogus yra kuo nors nemalonus, nesimpatiškas, nepatrauklus, atstumiantis ir panašiai, dėl to jo negalima, nėra teisės nei žeminti, nei niekinti, nei mušti, nei persekioti, šmeižti ar tyčiotis. „Net jeigu tas žmogus ir labai skirtingas nuo kitų žmonių tiek savo įpročiais, tiek manieromis, tiek išvaizda, tiek įsitikinimais, pažiūromis, dorovinėmis normomis, idealais, pasaulėžiūra, politinėmis orientacijomis, niekas neturi jokios teisės tokį žmogų kaip nors negatyviai išskirti iš kitų, malonesnių artimesnių žmonių tarpo“ (Balčius, 1994 p.15).

Kiekvienas žmogus privalo toleruoti tokias asmenybes. Žinoma, tik iki tol, iki tos lemtingosios ribos, kurią peržengus jau susiduriama tiek su dorovingumo, tiek ir su įstatymiškumo problema: tai kas žmogaus elgesyje ar netgi išvaizdoje, manierese jau aiškiai kertasi su dorovinėmis ir teisinėmis normomis, toleruoti jau nebeįmanoma. Čia tolerancijos kompetencija pasibaigia ir prasideda kitokių žmonių tarpusavio santykių reguliavimo būdų, poveikio priemonių kompetencija. Pasak J. Balčiaus (1994) „negalima toleruoti: chuliganizmo, žmogžudysčių, plėšikavimo, šmeižtų, neteisybės, žiaurumo ir daugelio kitų negatyvių poelgių“ (p.15).

Žmonės, kurie mano, kad ir tokius dalykus galima toleruoti, netgi skatinti ar propaguoti, vadinasi, su tikrąja tolerancija patys nieko neturi bendro. Todėl jie patys negali ir neturi būti toleruojami — vien dėl tokių savo pažiūrų, nors galbūt dar ir nieko nebūtų padarę, kas verstų juos persekioti ir bausti pagal įstatymą kaip tikrus nusikaltėlius.

Taigi dorovinis tolerancijos pobūdis, jos turinys tuo ir pasireiškia, jog ji pati tampa būtent dorovinio poveikio priemone — tiek paskatinamąja, tiek ir apribojančiąja savo prigimtimi.

1.2. Tolerancijos reikšmė

Tolerancija reiškia pagarbą ir mokymąsi iš kitų, įvertinant skirtumus, užpildant kultūros spragas, atsisakant šališkų stereotipų, surandant bendrąjį pagrindą ir sukuriant naujus ryšius. Tolerancija dauguma atžvilgių yra priešprieša išankstiniui nusistatymui.

Taip pat tolerancija reiškia elgimąsi su žmonėmis taip, kaip norima, kad elgtųsi kiti su tavimi. Tolerancija nereiškia pritarti nepriimtinais elgesiui. Tai reiškia, kad kiekvienas nusipelno būti gerbiamas ir taip pat turi gerbti kitus (*Teaching your child, 2008*).

Pati tolerancijos sąvoka yra gana apgaulinga. Iš vienos pusės, ją galima prilyginti pakantumui, nes kiekvienas žmogus turi jausti tam tikrą pagarbą maistančiam savaip, turinčiam savo požiūrį ir nuomonę apie daugelį dalykų; be to, gyvenimas visuomenėje įpareigoja žmones priimti, t. y., toleruoti nemėgstamus arba nenaudingus mums patiems dalykus. Iš kitos pusės,

jeigu žmogus pakenčia savo oponento nuomonę bei jo pažiūras, tai lyg ir atsisako savųjų, priima kitų tiesas kaip savąsias, tačiau ne visada tai gali būti teisingas sprendimas. Be to, jeigu oponento pažiūros visiškai nesutampa su kito žmogaus arba netgi yra priešingos, tai, pripažindamas jo nuostatas, galbūt visiškai ar dalinai atsisako savų bei paneigia savo asmenines pozicijas.

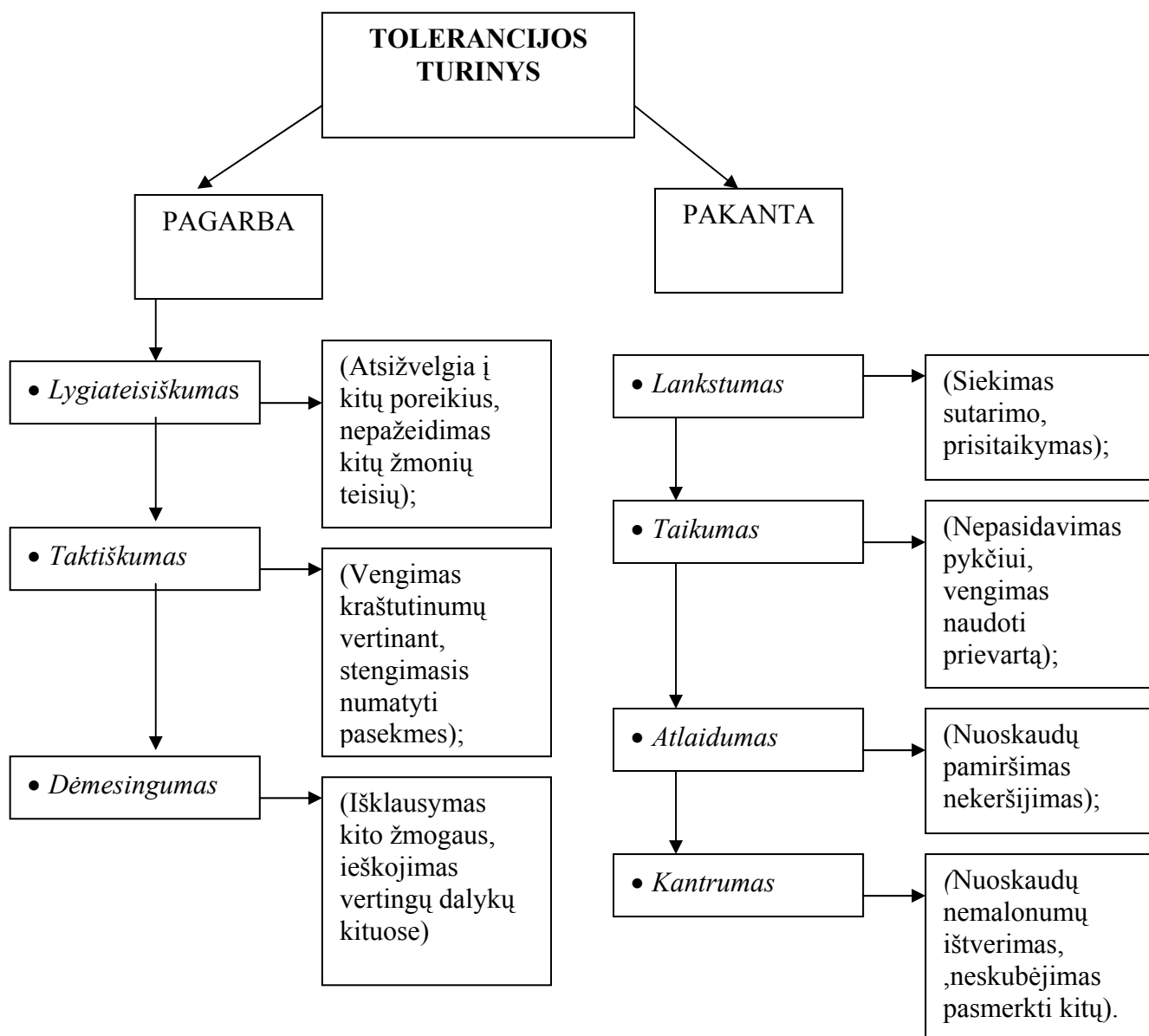
Taigi, galima daryti išvadą, kad absoliučios tolerancijos nėra. Pirmiausiai, kiekvienas žmogus negali priimti visiškai skirtingų kitų žmonių pažiūrų arba jų nuomonių, ypač tais atvejais, kai jos neatitinka paties žmogaus nuostatų. Tenka pripažinti, kad yra painiojamos tiesos, pagrįstos individo žinojimu, su asmeninėmis tiesomis, t.y., sąžine ir vidiniu balsu. Kartais, gerbdamas kito žmogaus nuomonę, leidžiama apgaudinėti patį save.

Žmonių konfliktai kyla ne todėl, kad prieš pastatoma tolerancija ir netolerancija, bet todėl, kad egzistuoja daugybė skirtingų pažiūrų. Kiekvieno individo pažiūros yra paveldimos iš tėvų, įvairiai auklėjama šeimose, lankomos skirtingos mokyklos, gyvenama savitose aplinkose, todėl skiriasi požiūriai į daugelį dalykų. Kartais žmonės nesuvokia, jog toleruoti kitų žmonių pažiūras yra būtina; reikia tiesiog leisti egzistuoti kitų individų nuostatoms, jų papročiams ir tradicijoms, įprastiems jų pomėgiams, o jei kažkam nepritariama, tai bent jau atsižadėti susierzinimo, nervingumo, dirglumo ar net agresyvumo ir bandyti pakeisti savo ar kitų nuomonę laisva diskusija; reikia stengtis išiklausyti bei išmokti gerbti kitus, tokiu būdu pamažu yra žengiama tolerancijos link šiuolaikinėje visuomenėje.

1.3. Tolerancijos turinys

Šių dienų filosofai ir pedagogai stengiasi gilintis į tolerancijos turinį ir išskirti šio fenomeno apraiškas. R. Plečkaitis (1998) nurodo, kad tolerantiški žmonės palaikys galimybę ir teisę reikšti tokį požiūrį bei įsitikinimą. Vadinasi, tolerantišku žmogumi galima laikyti tą, kuris *suteikia kitam asmeniui galimybę išsakyti savo nuomonę bei įsitikinimą.*

Anot A. Sprindžiūno (2000), tolerancijos turinį geriausiai išreiškia pagarba ir pakanta.

1.pav. Tolerancijos turinys

Šaltinis: Sprindžiūnas A. (2000). 10-12 klasių mokinių tolerancijos ugdymas — 9 p.

Pagrindinėmis tolerancijos apraiškomis laikoma pagarba ir pakanta, o jų rodikliais — lygiateisiškumas, lankstumas, taktiškumas, dėmesingumas, taikumas, atlaidumas ir kantrumas.

Taigi tolerancija reikalauja pakantumo bei pagarbos skirtingoms pažiūroms ir įsitikinimams, kiekvieno savitam gyvenimo stiliui. Tolerancija — tai ne daiktas, kurį būtų galima įsigyti rinkos kainomis. Perteikiama žmonijos raidoje, ji yra žmogaus socialinės ir moralinės būties, jo vertės ir orumo išraiška.

Žmonės, kurie mano, kad ir tokius dalykus galima toleruoti, netgi skatinti ar propaguoti, vadinasi, su tikrąja tolerancija patys nieko neturi bendro. Todėl jie patys negali ir neturi būti

toleruojami — vien dėl tokių savo pažiūrų, nors galbūt dar ir nieko nebūtų padarę, kas verstų juos persekioti ir bausti pagal įstatymą, kaip tikrus nusikaltėlius (Sprindžiūnas, 2000) .

Taigi dorovinis tolerancijos pobūdis, jos turinys tuo ir pasireiškia, jog ji pati tampa būtent dorovinio poveikio priemone — tiek paskatinamąja, tiek ir apribojančiąja savo prigimtimi.

2. TOLERANCIJOS UGDYMO GALIMYBĖS MOKYKLOJE

2.1. Tolerancijos ugdymo veiksniai

Tolerancijos ugdymui turi reikšmės išoriniai ir vidiniai veiksniai.

Vidiniai veiksniai. Pasak A. Sprindžiūno (1998), doriniam ugdymui yra palankus paauglystės ir ankstyvosos jaunystės tarpsnis, kuriuo daugiau dėmesio pradedama skirti sau, stiprėja tobulumo, vidinės harmonijos siekis, labiau domimasi tam tikrų savo charakterio bruožų ugdymu, savivalda. „Šis asmenybės raidos etapas palankus ir tolerancijai ugdyti, nes kaip tik tuo metu sprendžiami vaidmenų neaiškumai, intymumo – izoliacijos konfliktai, ypač sustiprėja bendravimo, priklausomybės grupei, stipresnės, artesnės draugystės užmezgimo poreikis“ (p.116).

Išoriniai veiksniai. Pedagoginiu požiūriu tolerancijos ugdymas yra vienas visuomeninio auklėjimo uždavinių, susijusių su asmeninių, socialinių santykių dora, demokratiškos sąmonės formavimuisi ir gebėjimu elgtis pagal normas, kylančias iš žmogaus teisių ir pareigų (Sprindžiūnas, 1998).

Tolerancijos ugdymas yra priskiriamas prie visuomeninių, pilietinio ugdymo uždavinių. S. Šalkauskis, L. Jovaiša (1992) ir kiti pedagogai prie pagrindinių visuomeninio auklėjimo priemonių ir veiksnių priskiria: „šeimą, gyvenamąją vietą, vaikų darželį ir mokyklą, darbovietę, bažnyčią, žiniasklaidą, valstybę ir, žinoma, patį asmenį“ (p.43). Daugelio žmonių gyvenime dalis šių veiksnių yra atsitiktinio pobūdžio arba pedagoginėmis priemonėmis praktikoje sunkiai modifikuojami, todėl pedagoginiu aspektu ypač reikėtų išskirti **šeimą, mokyklą, nepamokinę veiklą**.

Tolerancijos ugdymo efektyvumas labai priklausomas nuo mokytojo elgesio, jo autoriteto, nuo palankios dorovinės aplinkos, susiklosčiusios namuose ir mokykloje.

S. Šalkauskio nuomone (1992), „**šeima** yra vienas svarbiausių visuomeninio auklėjimo veiksnių. Tai — pirmoji solidarumo mokykla. Šeimoje jau susidaro tie nusiteikimai, kurie tarnauja atrama visuomeniniam išsiauklėjimui“ (p.299).

Šiandien vaikai dažnai nesugeba ne tik užjausti, padėti tam, kuris prašo ar kuriam reikia pagalbos, bet ir smerkia tuos, kurie mano ir elgiasi kitaip, negu reikėtų. Anot E. Martišauskienės (1997), „paaugliai per menkai supranta dorovines vertybes, nemoka susieti su elgesiu, todėl sunkėja paauglių asmenybės formavimasis“ (p.3).

Todėl tolerantiškumas pirmiausia ugdomas šeimoje, vadinasi, jo ten labiausiai ir trūksta. Iš šeimos vaikai perima įvairias elgesio, veiklos ir charakterio savybes, perkelia jau suformuotas vertybes į aplinką, į visuomenę (Chrapavičiūtė 2006). L. Jovaiša (1995) pabrėžia, kad šeimose

susitinka skirtingos asmenybės, išryškėja pažiūrų, skonių, vertinimų ir charakterių skirtumai, atsiranda prieštaravimų, kurie turi būti vienaip ar kitaip šalinami. Prieštaravimus stiprina neigiami šeimos narių charakterių bruožai ir įpročiai. Nedarna gali kilti ne tik dėl materialinių, kultūrinių interesų skirtingumo, bet ir dėl dvasinių vertybių: skirtingo savęs ir aplinkos suvokimo, kitokių asmeninių pažiūrų ir emocinių išgyvenimų. Kadangi šeimos gyvenimui reikia darnos, vienybės, nuoširdaus artumo, būtina gerbti šeimos narių individualybę ir leisti jai laisvai reikštis. Kai kito šeimos nario pažiūrų, skonio, vertinimų, elgsenos ar charakterio bruožų pakeisti nepavyksta, susidaro aplinkybės, palankios tolerancijai ugdyti.

Tolerancija remiasi tarpusavio santykių lygiateisiškumu, abipuse pagarba ir tarpusavio supratimu. Šeimos santykiuose tolerancija pirmiausia pasireiškia sutuoktinių kantrybe ir pakantumu. Kantrybė — labai svarbi sutuoktinių savybė. „Tai viena būtiniausių sąlygų bendraujant šeimoje, kadangi ne tik tarp tėvų, bet ir tarp tėvų bei vaikų šeimoje nuolat atsiranda įvairių prieštaravimų, nesusipratimų, kai tenka vieniems kitus kantriai priimti, išklaudyti, suprasti“ (Žemaitis, 2005 p. 127).

Vaiko doroviniam auklėjimui turi reikšmės šeimos emocinė atmosfera. Pasak J. Litvinienės (1984), šeimoje vyraujanti gera atmosfera, skatina vaikų geraširdiškumą, norą padėti kitiems, suprasti vieni kitus.

Dauguma tėvų gyvena ir dirba skirtingose bendruomenėse, ir turi draugų, kurie skiriasi nuo jų kai kuriais požymiais. Tėvai turbūt dažnai nepaglvoja, kaip daug reiškia jų pagarba kitiems žmonėms. Taip jie moko vaikus ir perduoda jiems savo vertybes pačiu paprasčiausiu būdu. Tėvai, būdami tolerantiški kasdieninėse situacijose, moko vaikus priimti kitų žmonių skirtumus.

Kalbėjimas apie toleranciją ir pagarbą vaikams padeda įsisavinti vertybes, kurias norima jiems perduoti. Tėvai turėtų atkreipti dėmesį ir kalbėti apie neigiamus stereotipus, vaizduojamus žiniasklaidoje. Kartu kalbėtis, pavyzdžiui, apie šventes ir religines apeigas, kurios nėra šeimos tradicijų dalis. Taip pat pripažinti ir gerbti skirtumus esančius tarp savo šeimos narių. Rodyti pritarimą savo vaikų skirtingiems sugebėjimams, interesams ir stiliui. Vertinti kiekvieno šeimos nario unikalumą.

Vaikai, kurie jaučiasi blogai, dažnai su kitais elgiasi blogai, o turintys stiprią savigarbą su kitais taip pat elgiasi pagarbiai (Teaching your child, 2008).

Šeima ne tik padeda susiorientuoti vertybių pasaulyje, bet ir skatina jų laikytis. Šeima – vienas svarbiausių ugdymo bei gyvenimo veiksnių, kryptingai ir sistemingai veikiančių vaiko fizinę, psichinę ir dvasinę brandą. Todėl tėvų tikslas — mokyti vaikus tinkamai pasirinkti vertybes ir pagal jas konstruoti gyvenimo kelią (Dapkienė, 2002).

Ypatingas dėmesys teiktinas ugdomajai mokyklos itakai: mokymo vyksmui, klasės vadovo darbui ir mokyklos gyvenimui apskritai. Pasak Šalkauskio (1992), kaip visuomeninio auklėjimo tikslas gali ir privalo būti panaudotas mokyklos auklėjamasis lavinimas. Autorius įsitikęs, kad įvairūs dėstomieji dalykai suteikia gerų progų gyviems, konkreitiems visuomeniniams pamokymams.

Anot A. Sidaravičienės (2004), „ugdant toleranciją mokymo procese naudinga remtis literatūra, kuri suteikia tikro pobūdžio patirties, reikalingos žmogui visą gyvenimą. Patirtis, kuri yra numatoma diegti mokiniam, galima apibūdinti tam tikromis žmogaus savybėmis ir gebėjimais (jautrumu, gerumu, noru padėti)“ (p. 120).

Reikšmingas tolerancijos ugdymo veiksnys yra visas mokyklos gyvenimas, sujungiantis daugelį ugdymo veiksmų. Bendrosiose programose ir išsilavinimo standartuose (2004) nurodoma, kad „bendrojo lavinimo mokykloje, kiekvienas mokytojas ugdo moksleivių pagarbą sau ir kitam, nusiteikimą santykius su žmonėmis grįsti savitarpio supratimu, tinkamai spręsti konfliktus; tolerantišką požiūrį į fizinius, religinius, socialinius, kultūrinius žmonių skirtumus“ (p.8).

Anot A. Sprindžiūno (2000), mokinių santykiai su pedagogais, tarpusavio bendravimas ir visa mokyklinio gyvenimo patirtis gali tapti reikšmingu veiksmu siekiant tinkamų ir ilgalaikių pokyčių visuomeniniame gyvenime. Kaip vienas svarbiausių ugdymo principų, tolerancija turėtų permelkti visą mokyklinio gyvenimo praktiką. Tai būtina sąlyga, siekiant ugdyti laisvą, atsakingą, dvasines vertybes puoselėjančią asmenybę. Remiantis psichologų ir pedagogų pastebėjimais, galima teigti, kad tolerancija yra ne tiek atskiras asmenybės bruožas, kiek daugelio vidinių bei išorinių veiksmų sąlygotas rezultatas, kurį objektyviai išreiškia elgsena.

Apibendrinant galima teigti, kad tolerancija yra grindžiama dorovine pozicija, savo ir kito asmens vertės pripažinimu. Ugdant toleranciją, turi būti stengiamasi kryptingai panaudoti visą mokyklos gyvenimą kaip visapusišką ugdymo veiksmą.

2.2. Pedagogo vaidmuo ugdant paauglių toleranciją

2.2.1. Pedagogo tolerancija, kaip būtina mokinių tolerancijos ugdymo prielaida

Ugdant tolerantiškumą ypač svarbu yra pedagogo asmenybė, jo charakterio bruožai ir bendravimo su mokiniais bei jų tėvais ypatybės, kitaip tariant, ugdant tolerantišką asmenį svarbu ar pats pedagogas demonstruoja **tolerancijos pavyzdį**. Pedagogas turėtų žinoti „savo tolerancijos ribas ir kokius nepageidaujamus reiškinius jis pasirengęs toleruoti, kokia yra tokios tolerancijos prasmė, kokias vertybes padės auklėtiniams atrasti“(Dumčienė, 2004 p.119).

Anot E. Martišauskienės (2004), pedagogo vaidmens reikšmingumą ir unikalumą lemia jo veiklos paskirtis ir specifika. Kiekviena epocha kelia pedagogui vis kitus uždavinius, kurie labiausiai priklauso nuo dominuojančios žmogaus esmės ir jo tapimo sampratos, todėl pedagogas turi orientuotis ne tik į atitinkamą žinių, mokėjimų bei įgūdžių lygį, bet ir į dvasinės asmenybės ugdymą.

Ugdyti toleranciją kitiems yra sunkus ir atsakingas darbas. Mokytojas yra pavyzdys, iš kurio mokiniai perima patyrimą. Anot A. Sidaravičienės (2004), „svetur šia misija patariama užsiimti tik tolerantiškiems ir taikingiems mokytojams“ (p. 121).

Tolerancijos ugdymas ypač priklauso nuo kryptingo klasės auklėtojo darbo. Teigtina, kad tik tolerantiška mokytojo asmenybė gali ugdyti tolerantišką moksleivio elgesį. **Pedagogo tolerantiškumas remiasi šiomis pagrindinėmis jo asmenybės savybėmis:**

- dideliu intelektualiniu išprusimu ir plačiu akiračiu;
- proto lankstumu ir dvasinio pasaulio turtingumu;
- aukštu etinio mąstymo bei pažinimo lygiu,
- giliu žmoniškumu ir emociniu jautrumu kitam asmeniui,
- būdo švelnumu ir taikingumu, savikritiškumu ir kuklumu, aukšta elgesio kultūra,

taktiškumu (Žemaitis, 1997).

Aktuali ir pedagogų tolerancijos problema, nes mokytojai ne visada skatina moksleivių iniciatyvumą, retai atsižvelgia į jų nuomonę, skatina bendradarbiavimą, sukuria pasitikėjimo atmosferą, o nuolatos reikalauja besąlygiškai vykdyti nurodymus.

Anot S. Sabaliauskienės (2004), kurdamas aplinką, pedagogas turi turėti omenyje tiek fizinius, tiek psichologinius aspektus. Paaugliai labai įdėmiai stebi suaugusiuosius ir daro išvadas, todėl pedagogas turi savo pavyzdžiu modeliuoti elgesį, kurio tikisi iš vaikų, t. y., rodyti pagarbą kiekvienam vaikui, vertinti visų mokinių nuomonę; tartis su jais įvairiais klausimais, mokėti išklaudyti; pastebėti gerai atliktą darbą ir už jį pagirti; leisti vaikams tapti atsakingiems už priimamus sprendimus.

Stebėdamas mokinių tarpusavio santykius, girdėdamas jų išsakomas mintis ir vertinimus, mokytojas turi išterpti, jeigu mato, kad dėl tam tikrų priežasčių kuris nors mokinys yra nemėgstamas, jeigu girdi, kad mokiniai išsako neigiamą požiūrį į tam tikras žmonių grupes. Dažnai vaikai tiesiog kartoja girdėtus suaugusiųjų žodžius, nes jų gyvenimo patirtis nedidelė.

Jaunoji karta auga pasiruošusi ištiesti pagalbos ranką atstumtiesiems, nuskriaustiesiems ir pažemintiesiems tik tais atvejais, kai patys mokytojai ir mokyklų vadovai yra laisvi nuo prietarų. Todėl tolerancijos ugdymą reikia pradėti nuo savęs ir privaloma suvokti, kad kiekvienas iš mūsų pasirinkdamas aukos, persekiotojo, pasyvaus stebėtojo ar kovotojo vaidmenį, turi prisiminti ir atsakomybę už savo veiksmų pasekmes.

R. Prakapas (2006) pabrėžia, kad bendravimas turėtų būti svarbi pedagoginės veiklos profesinė kategorija, kuri yra ir ugdymo priemonė, ir auklėjimo sąlyga, ir tarpusavio santykių organizavimo būdas. Bendravimas siejasi su dorove, o dorovė normina žmonių elgesį, reguliuoja jų abipusius santykius, puoselėja jų idealą. Pabrėžtina, kad bendravimas transliuoja konkrečius dorovinius santykius bei formuoja žmogaus vidinį pasaulį. Tai priemonė gerinti tarpusavio santykius.

Mokytojo ir mokinių bendravimas, kaip nurodo J. Vaitkevičius, — tai nevienodu partnerių bendravimas. Todėl šiuo atveju **iš mokytojo reikalaujama daug sumanumo, žmogiškosios išminties**. Bendraudamas su mokiniais mokytojas privalo vadovautis humaniškais santykiais, be gąsdinimų, baimės ir prievartos. Anot V. Bernoto (1995), mokinių ir mokytojų tarpusavio santykius apsunkina tai, kad kai kurie mokytojai nemoka su mokiniais bendrauti, būna netaktiški, grubūs, stokoja pagarbos mokinio asmenybei ir savitarpio supratimo (Bernotas 1995).

Tolerancijos ugdymo uždavinys yra susijęs su asmens, jo sąžinės ir minties laisvės, žmonių prigimtinių lygybės, teisėtumo ir teisingumo vertybėmis, akcentuojamomis Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklų bendrosiose programose (Dumčienė, 2004).

Kalbėdami apie tolerancijos ugdymą, mokslininkai akcentuoja, jog šioje veikloje svarbus ne tik paties pedagogo pavyzdys, bet ir kiti ugdymo metodai.

Išskirtinę reikšmę turi **mokymasis bendradarbiauti**, per pamoką vienas kitam pagelbėti. Dėl to „mokyklose turėtų įsitvirtinti grupinio mokymosi metodai, įteisinantys ir skatinantys tinkamą mokinių bendradarbiavimą“ (Dumčienė, 2004 p.119). Visavertis bendravimas galimas tik tuomet, kai edukacinio proceso dalyviai ir partneriai vienas kitą geriau pažįsta ir tolygiai vertina. O bendravimas, pirmiausia nukreiptas į žmones, turinčius savus įsitikinimus, pažiūras, jausmus, išgyvenimus, charakterius ir pan. Juk diskutuodami grupėje mokiniai kalbasi kaip lygūs su lygiais, mokosi išsakyti savo mintis, ginti ir koreguoti savo nuomonę. **Grupinis darbas** skatina mokinius būti pakančiais kito požiūriui ar nuomonei suprasti vieniems kitus. Taip bendraudami mokiniai ir mokytojas sukuria tolerantišką atmosferą.

Mokiniai gali klaidingai interpretuoti auklėtojo poziciją, todėl reikalingas grįžtamasis ryšys, **nuolatinis dialogas**, padedantis geriau suprasti vieni kitus, dalytis išgyvenimais, suvokti savo poelgių motyvus ir padarinius.

Ugdymo formos.

Pasak S. Matonienės, mokyklose tolerancijos mokoma integruotai – per etikos, istorijos ir kitas pamokas.

- Per istorijos pamokas tolerancijos reikia mokyti pateikiant istorinių pavyzdžių (Steikūnaitė, 2005).

- Per lietuvių kalbos pamokas, žaisdami įvairius vaidmeninius žaidimus, improvizuodami, vaidindami sceneles, pvz., ištraukas iš apsakymų, be to, padedami aktyviųjų mokymo ir mokymosi metodų, vaikai mokosi reikšti savo ir sužinoti kito nuomonę, jausmus, mandagiai pakviesti, paraginti, pasiūlyti, paprašyti padėti, padėkoti, atsiprašyti, išreikšti užuojautą, apgailėstavimą, džiaugsmą ir kt..

- Per kūno kultūros pamokas galima išsiaiškinti, kaip tinkamai reaguoti ir elgtis laimėjus arba pralaimėjus varžybas (kvadrato, judriųjų žaidimų ar kt.) (Staniunaitienė, 2008).

Palankias sąlygas moksleiviams veikti, kurti išreikšti save sudaro **nepamokinė veikla** (pažintinė, sportinė, pramoginė) ne tik mokyklose, bet ir už jos ribų. Šios veiklos pagrindu kuriamos įvairios jaunimo ir moksleivių organizacijos (formalios ir neformalios), teikiančios platesnių galimybių tenkinti esminius jaunosios kartos poreikius. Gerai yra žinoma, jog dabartiniams moksleiviams rūpi pramogos, malonūs išgyvenimai, bendravimo, kelionių, taip pat gyvenimo prasmės pažinimo poreikis (Dumčienė, 2004). Todėl būtina mokinius įtraukti į nepamokinę veiklą mokykloje ir už jos ribų, stiprinti ir plėtoti ugdomąją jaunimo organizacijų įtaką.

Moksleivių dalyvavimo popamokinėje veikloje reikšmę pabrėžia M. Barkauskaitė (1997), S. Dzenuškaitė (1991) ir kiti mokslininkai, nurodydami, kad dalyvavimas popamokinėje veikloje gali padėti mokiniams įvairiapusiškai tobulinti asmenybę, lavinti įvairius gebėjimus, labiau įsitraukti į mokyklos bei visuomenės gyvenimą. L. Jovaiša (1996) pažymi, kad skirtingai nuo paauglio, kuriam laisvalaikis dažnai tėra proga atitrūkti nuo tiesioginių pareigų, jaunuolis laisvalaikį dažniau panaudoja prasmingam suaugusio žmogaus gyvenimui, o jo veiklos pagrindu tampa pažintinių, socialinių, estetinių, etinių, profesinių ir kitų interesų tenkinimas.

Kaip dorovinių įsitikinimų formavimo būdas visose vyresniosiose bendrojo lavinimo mokyklos klasėse turi būti **dėstoma etika**. Dorinis ugdymas yra nukreiptas į patį asmenį. Nuo to priklauso žmogaus santykiai su kitais žmonėmis, savimi, su kultūra ir pan. Todėl dorinis ugdymas tampa reikšmingu tikslu ugdymo institucijose. Doriniame ugdyme ugdytojo ir ugdytinio santykiai turi pasiekti aukščiausią lygį ir ugdytojas privalo būti doriškai subrendusi asmenybė. Abi šias sąlygas nelengva įgyvendinti paauglystės laikotarpiu. Specialistų nuomone, šio amžiaus moksleiviai patiria tapatumo krizę. Tuo metu vyksta vidiniai ir išoriniai pokyčiai: moteriškėja/vyriškėja išvaizda, vystosi mąstymas, gilėja savimonė, keičiasi paauglių santykiai su suaugusiais. Paaugliai prieštarauja vyresniesiems, mėgdžioja jų manieras (t. y., rūko, geria alkoholinius gėrimus, vengia artimesnių kontaktų su tėvais ar pedagogais, nes jų buvimas šalia tarsi gražina į vaikystę). Sudėtingi santykiai ir su bendraamžiais. Juos lemia daugelis veiksnių (turima bendravimo patirtis, socialinė situacija, pomėgiai, asmenybės savybės ir kt.) (Pilkienė, 1987).

Anot R Staniunaitienės (2008), **per klasės valandėlę** stengiamasi išanalizuoti kilsius nesutarimus, mokomasi nekeliant balso svarstyti, tartis, atidžiai išklaudyti kiekvieną kalbantįjį. Kartu mokosi numatyti galimus nesutarimų sprendimų būdus. Tai geriausiai padeda kalbėtis susėdus ratu, kad būtų galima matyti vieniems kitų akis, arba stovint ratu ir tvirtai susikibus rankomis. Tai suteikia pasitikėjimo, šilumos tarpusavio santykiams.

Pasikeitus įprastai ugdymosi aplinkai, pvz., kai pamokos, įvairūs renginiai vyksta salėje, mokyklos kieme, muziejuje ar teatre, vaikai gali įgyti naujų socialinių įgūdžių, – mokosi tinkamai elgtis ir bendrauti netradicinėje aplinkoje.

Tolerancija ugdoma ne vien tik per visų mokomųjų dalykų pamokas, papildomojo ugdymo ar klasės valandėles. Nuolatinė praktinė socialinė veikla (ne tik per įvairias gerumo akcijas), pvz., sergančio draugo lankymas, šeimų materialinė parama nepriteklių patiriančiam ar nepagydoma liga sergančiam bendraamžiui, bendradarbiavimas (koncertai, vaidinimai, parodos, šventės, dovanojimai) su vaikų, turinčių raidos, vystymosi sutrikimų, ir kitomis ugdymo įstaigomis, – visa tai padeda mokiniams natūraliai įgyti svarbių asmeninių ir socialinių įgūdžių. Dalyvaudamas įvairiuose socialiniuose mokyklos projektuose, vaikas gali jaustis reikalingas, reikšmingas, nes atlieka tai, ką yra išipareigojęs, kitus svarbius vaidmenis. Mokytojo elgsena, asmeninės jo savybės: empatija, socialinis jautrumas, nepakantumas blogiui, nuolatinis teisingumo ir gėrio siekimas, – vaikui yra pavyzdys (Staniunaitienė, 2008)).

Prasmingos veiklos, vertingų socialinių kontaktų stoka gali paskatinti netolerantiškos asmenybės raidą (Sprindžiūnas, 2001). Siekiant ugdyti tolerantišką asmenybę, reikia ieškoti būdų kaip tobulinti mokinių santykius ir padėti jiems suprasti, suvokti vertybių svarbą, jas išgyvendinti ir išmokti jomis vadovautis. Su tolerancijos trūkumu susijusių problemų sprendimai lems ilgalaikes mūsų visuomenės raidos tendencijas.

3. PAAUGLIŲ TOLERANCIJOS RAIŠKA IR UGDYMO GALIMYBĖS MOKYKLOJE

3.1. Tyrimo metodika, organizavimas, imtis

Tyrimo metodika

Norint išsiaiškinti paauglių tolerancijos raiškos ypatumus ir ugdymo galimybes mokykloje, buvo atliktas kiekybinis tyrimas.

Tyrimo tikslas – nustatyti mokinių tolerancijos raišką ir ugdymo galimybes mokykloje.

Tyrimo uždaviniai:

- Atskleisti 6-8 klasių mokinių tolerantiškumo raišką elgesyje jiems bendraujant su bendraamžiais, tėvais bei mokytojais paauglių lyties, amžiaus aspektais.
- Parodyti mokinių nuomonę apie tolerancijos raišką mokytojų veikloje.
- Palyginti mokinių ir mokytojų nuomones apie tai, kaip tolerancija ugdoma mokykloje.

Prieš organizuojant tyrimą buvo išsiaiškinti teoriniai nagrinėjamos problemos pagrindai bei tolerancijos apraiškos. Remiantis A. Sprindžiūno (2000) tyrimo instrumentu, G. Steikūnaitės (2005), R. Staniūnaitienės (2008) pasiūlymais buvo sudarytos 2 tyrimo anketos mokiniams ir jų mokytojams.

Mokiniams skirtoje uždaro tipo anketoje (1 priedas) pateikti du klausimai skirti išsiaiškinti demografinius duomenis: lytį ir klasę. Kitais klausimais jaunuoliai vertino savo bendravimą su bendraamžiais, tėvais ir mokytojais. Taip pat mokiniai pateikė savo nuomonę, kaip tolerancija reiškiasi mokytojų veikloje, per kokias pamokas apie toleranciją dažniausiai kalbama.

Apklausoje dalyvavo ne tik mokiniai, bet ir *mokytojai*. *Jiems pateiktoje uždaro tipo anketoje* (2 priedas) taip pat du klausimai skirti išsiaiškinti demografinius duomenis: mokytojais nurodė savo lytį bei pedagoginio darbo stažą. Kitais klausimais mokytojai vertina savo humanišką elgesį (pvz. gerbia mokinių nuomonę; išklauso juos; stengiasi nekritikuoti ir t. t.) bei veiklą (pvz. leidžia pasirinkti atsiskaitymo formą; parodo, ką reikėtų patobulinti; leidžia vienas kitam padėti ir t. t.).

Tyrimo organizavimas

Tyrimas vyko 2008 metų spalio – lapkričio mėnesiais dvejose Telšių ir vienoje Šiaulių vidurinėse mokyklose. Siekiant išsiaiškinti, ar anketos suprantamos respondentams, pirmiausia buvo išdalinta 68 anketos mokiniams ir 17 anketų pedagogams vienoje Telšių vidurinėje mokykloje. Išsiaiškinus, jog anketos respondentams suprantamos, buvo išdalintos į kitas

vidurines mokyklas. Pateikus respondentams anketą, pirmiausia jiems buvo suteikta trumpa informacija apie patį tyrimą, jo tikslą bei garantijas respondentų atžvilgiu – garantuojamas atsakymų anonimiškumas – pateikti nurodymai, kaip pildyti anketą. Mokiniais iš viso buvo išdalinta 214 anketų, jas užpildė ir grąžino visas, mokytojams buvo išdalinta 60 anketų – užpildė 50 pedagogų.

Anketos duomenys buvo analizuojami SPSS programos pagalba, apskaičiuoti kiekvieno klausimo absoliutūs ir procentiniai dažniai. (**P**), reikšmė rodo ar yra skirtumas tarp atsakymų dažnių ar jo nėra. Skirtumas egzistuoja tada, kai **P** reikšmė yra ne didesnė už 0,05.

Tyrimo imtis

Tyrimė dalyvavo 214 paauglių, iš jų 6-8 klasių mokiniai bei 50 mokytojų. Analizuojant tyrimo imties charakteristiką, prasminga apžvelgti ir mokinių pasiskirstymą pagal lytį. *Respondentų pasiskirstymas pagal lytį pateikta 1 lentelėje.*

1 lentelė

Respondentų pasiskirstymas pagal lytį

Lytis	N	%
Mergaitės	119	54,1
Berniukai	95	43,2
<i>Iš viso:</i>	214	97,3

Tyrimo metu apklausta 119 mergaičių ir 95 berniukai. Nustatyta, kad berniukų dalyvavo kiek mažiau nei mergaičių.

Toliau domėtasi, kuriose klasėse mokosi tirti mokiniai. Rezultatai pateikiami 2 lentelėje.

2 lentelė

Respondentų pasiskirstymas pagal klases

Klasė	N	%
6 klasė	70	31,8
7 klasė	75	34,1
8 klasė	69	31,4
<i>Iš viso:</i>	214	97,3

Tyrimo metu apklausta 70 respondentų, kurie mokėsi šeštoje klasėje, 75 paaugliai - septintoje, ir 69 mokiniai – aštuntoje. Vadinasi, apklaustų respondentų skaičius yra panašus, todėl tyrimo eigoje gautus duomenis nagrinėjome pagal šį rodiklį.

Tyrimė dalyvavusių pedagogų pasiskirstymas pagal lytį pateikta 3 lentelėje.

3 lentelė

Mokytojų pasiskirstymas pagal lytį

Lytis	N	%
Moterys	45	90

3 lentelės tęsinys 27 puslapyje

3 lentelės tęsinys

Vyrai	5	10
<i>Iš viso:</i>	50	100

Tyrimė dalyvavo ne tik mokiniai, bet ir pedagogai. Tyrimo metu apklausta 50 mokytojų, iš jų 45 moterys ir 5 vyrai.

Apklausoje buvo domėtasi, koks pedagogų dalyvavusių tyrimė darbo stažas. Rezultatai pateikti 4 lentelėje

4 lentelė

Mokytojų darbo stažas

Pedagoginio darbo stažas	N	%
0-5	2	4
5-10	4	8
10-15	4	8
15-20	15	30
20-25	10	20
25 ir daugiau	15	30
<i>Iš viso:</i>	50	100

Iš gautų rezultatų matyti, kad trečdalis pedagogų, dalyvavusių tyrimė, dirba 15-20 bei 25 ir daugiau metų, mažiau nei ketvirtadalis dirba 20-25 metus. 5-10 ir 10-15 metų darbo stažą turi keturi mokytojai. Du mokytojai pedagoginį darbą dirba tik 0-5 metus. Vadinas, didžioji dalis apklausoje dalyvavusių pedagogų turi labai didelę darbo patirtį.

3.2. Mokinių tolerantiško elgesio charakteristika

Anot G. Navaičio (2007), paauglystė – kritinis amžiaus tarpnis, kai itin jautriai reaguojama į visuomeninius įvykius. Paauglystėje peržiūrimos moralinės vertybės, jos imamos mažiau sieti su tėvų autoritetu, sektinu pavyzdžiu tampa bendraamžių grupė. Šiuo laikotarpiu paauglys naujai suvokia save bei savo galimybes, išgyvena nemažai psichosocialinių konfliktų, mėgina įvertinti savo pareigas, teises.

Norint atskleisti svarbiausius tolerantiškumo ypatumus būtina juos analizuoti elgesio aspektu, nes konkreti vertybė, anot R. Bakutytės (2001), labiausiai pasireiškia žmogaus elgesiu santykiuose su skirtingais žmonėmis. Žmogaus tolerancijos sklaida labai priklauso nuo jo amžiaus, lyties.

Todėl atsižvelgiant į paauglystės bruožus, buvo siekiama nustatyti, kiek tolerantiškas paauglių elgesys yra su bendraamžiais, tėvais bei pedagogais. O taip pat aiškintasi, kaip amžius bei lytis veikia tolerantišką paauglių elgesį.

Pirmiausia buvo siekta nustatyti, kaip tolerantiškai elgiasi mokiniai tarpusavyje. Tuo tikslu mokinių buvo prašoma mokinių įvertinti savo bendravimą su bendraamžiais (5lentelė).

5 lentelė

6-8 klasių paauglių elgesys su bendraamžiais

TEIGINYS	LABAI DAŽNAI		DAŽNAI		RETAI		BEVEIK NIEKADA	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Atsižvelgia į kitų poreikius	21	6,5	116	52,7	72	32,7	5	2,3
Taktiškas	37	16,8	84	38,2	88	40,0	5	2,3
Dėmesingas	38	17,3	112	50,9	59	26,8	5	2,3
Siekia sutarimo, prisitaiko	35	15,9	97	44,1	73	33,2	9	4,1
Taikus	63	28,6	88	40,0	58	26,4	5	2,3
Atlaidus	52	23,6	97	44,1	60	27,3	5	2,3
Kantrus	40	18,2	84	38,2	73	33,2	17	7,7

Kaip rodo tyrimo duomenys, daugiau kaip pusė dalyvavusių apklausoje moksleivių teigė, kad jie bendraudami su bendraamžiais dažnai atsižvelgia į kitų poreikius, elgiasi dėmesingai. Mažiau nei pusė tirtų mokinių siekia sutarimo su bendraamžiais, prisitaikymo prie jų, būna atlaidūs, taikūs. Sunkiausiai jiems pavyksta elgtis su bendraamžiais kantriai ir taktiškai, nes tik kas trečias apklaustasis dažnai su vienmečiais taip elgiasi.

Remiantis A. Sprindžiūno (2000) X- XII klasių mokinių tolerancijos ugdymo tyrimu, galima palyginti paauglių ir vyresniųjų klasių mokinių tyrimų rezultatus. Pastebėta, jog paaugliai bendraudami su bendraamžiais dažnai atsižvelgia į kitų poreikius, o vyresniųjų klasių mokiniai su vienmečiais dažniau siekia sutarimo, prisitaiko, priešingai nei paaugliai.

Tačiau svarbu akcentuoti tyrimų duomenų panašumus: tiek paaugliai, tiek vyresniųjų klasių mokiniai dažnai bendraudami su vienmečiais yra dėmesingi, o rečiau paaugliams ir vyresniųjų klasių mokiniams sekasi būti, atlaidiems, taikiems bei kantriems. Galima daryti išvadą, jog apskritai santykiuose su vienmečiais paauglių ir vyresniųjų mokinių tolerantiškas elgesys su bendraamžiais mažai skiriasi.

Anot A. Sprindžiūno (2001), atsižvelgimas į kitų poreikius, dėmesingumas padeda bendrauti, užmegzti konstruktyvius ryšius su kitais žmonėmis. Tokiu būdu paaugliai su bendraamžiais patenkina vieną iš svarbiausių šiame amžiaus tarpsnyje socialinį poreikį – bendrauti.

Tas faktas, kad mokiniams trūksta taktiškumo kantrybės, remiantis A. Spindžiūnu (2001), leidžia daryti prielaidą, kad kai kurių paauglių tolerantiškas elgesys nėra pakankamai giliai motyvuotas ir galbūt turi konformistinės elgsenos bruožų.

Toliau rezultatai analizuoti lyties aspektu (6 lentelė).

Lyties įtaka paauglių tolerantiškam elgesiui su bendraamžiais

TEIGINYS	χ^2	P	Mergaitės	Berniukai
			Labai dažnai	Labai dažnai
Atsižvelgia į kitų poreikius	5,74	0,13		
Taktiškas	11,40	0,01	62,2 %	37,8 %
Dėmesingas	28,71	0,00	76,3 %	23,7 %
Siekia sutarimo, prisitaiko	23,85	0,00	56,6 %	43,4 %
Taikus	6,12	0,11		
Atlaidus	2,06	0,56		
Kantrus	0,13	0,99		

Išryškėjo keli statistiškai reikšmingi skirtumai lyties aspektu. Detalesnė analizė parodė, kad du trečdaliai mergaičių ir tik trečdalis berniukų yra labai dažnai taktiški bendraudami su bendraamžiais. Taip pat nustatyta, kad mergaitėms labiau nei berniukams pavyksta elgtis su vienmečiais dėmesingai, nes taip labai dažnai elgiasi net trys ketvirtadaliai mergaičių ir tik mažiau nei vienas ketvirtadalis berniukų. Dar pastebėta, kad mergaitės labiau nei berniukai siekia bendraudamos su bendraamžiais sutarti, prisitaikyti, nes daugiau nei pusei mergaičių pavyksta taip elgtis labai dažnai, tuo tarpu toks elgesys būdingas mažiau nei pusei berniukų. Vadinas, mergaitėms šiek tiek labiau nei berniukams būdingas tolerantiškas elgesys su vienmečiais, nes jos labiau siekia sutarimo, prisitaikymo, yra dėmesingesnės bei taktiškesnės.

S. Sprindžiūno (2000) tyrimo duomenimis, vyresniųjų klasių merginos dažniau už savo bendraamžius akcentavo dėmesingumą bei atsižvelgimą į kito žmogaus poreikius. Paauglės taip pat labiau nei berniukai yra dėmesingesnės su bendraamžiais nei berniukai. Tačiau pastebimas skirtumas tarp vyresniųjų klasių ir paauglių merginų. Paauglės galvoja, kad yra taktiškesnės, siekia labiau sutarti, prisitaikyti su bendraamžiais nei berniukai, tuo tarpu vyresniųjų klasių merginos dažniau mano, jog jos atsižvelgia į kito žmogaus poreikius nei vaikinai. Galima galvoti, kad tolerancijos stygius lemia bendraamžių problemišką bendravimą.

Anot G. Navaičio (2007), paauglystėje didėja kompetencija. Ypač didelę įtaką jos įgijimui turi bendravimo patirtis. Be bendravimo su suaugusiais, šeima, auklėtojais, paaugliui vis svarbesni tampa ryšiai su bendraamžiais. Paauglystėje bendravimui imami kelti didesni doroviniai reikalavimai, vėliau ima dominuoti bendri interesai, bendra veikla. Visu paauglystės amžiaus tarpsniu konfliktai su bendraamžiais, nepritapimas prie jų, - sunkiai išgyvenami. Bendravimo paskatų ir jam reikalingų asmeninių savybių raida rodo, kad jaunam žmogui nelengva sėkmingai bendrauti.

Norėdami išsiaiškinti paauglių amžiaus įtaką tolerantiškam elgesiui su bendraamžiais rezultatai buvo analizuojami pagal amžių. Tokia analizė parodė, jog yra vienas statistiškai reikšmingas skirtumas – nustatyta, jog penktadalis aštuntokų ir daugiau nei trečdalis septintokų retai būna taktiški su bendraamžiais, tačiau pastebėta, jog šeštokams sunkiausiai pavyksta būti taktiškiems su vienmečiams ($\chi^2=16,43$, $p<0,01$) nei vyresniesiems.

Aiškinant tokius rezultatus, pravartu pasitelkti V. J. Černiaus (2006) tyrimo išvadamis, kuriose teigiama, jog septintokai puikiai draugauja su abiejų lyčių draugais, pradeda suprasti, kad privalo laikytis taisyklių, tačiau jiems svarbūs ir jų pačių įsitikinimai, pažiūros. Jie mąsto apie moralę, lemiančią didesnių grupių ir visuomenės elgesį. Aštuntokai jau pradeda galvoti, kokią įtaką jų veiksmai gali turėti kitiems žmonėms. Vadinasi, natūralu, jog tyrimo rezultatai patvirtino, kad septintokai ir aštuntokai tampa truputi labiau tolerantiškesni su bendraamžiais negu šeštokai, todėl kad jie labiau galvoja apie elgesio pasekmes.

Tyrimo metu domėtasi, kaip tolerantiškai mokiniai elgiasi su tėvais. Tuo tikslu buvo prašyta mokinių įvertinti savo bendravimą su tėvais. Duomenys pateikiami 7 lentelėje.

7 lentelė

6-8 klasių paauglių elgesys su tėvais

TEIGINYS	LABAI DAŽNAI		DAŽNAI		RETAI		BEVEIK NIEKADA	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Atsižvelgia į tėvų poreikius	88	40,0	107	48,6	16	7,3	3	1,4
Taktiškas	68	30,9	97	44,1	39	17,7	10	4,5
Dėmesingas	72	32,7	99	45,0	42	19,1	1	0,5
Siekia sutarimo, prisitaiko	113	51,4	70	31,8	28	12,7	3	1,4
Taikus	99	45,0	83	37,7	24	10,9	8	3,6
Atlaidus	110	50,0	82	37,3	19	8,6	3	1,4
Kantrus	61	27,7	66	30,0	71	32,3	16	7,3

Iš gautų rezultatų matyti, jog paauglių bendravimas su tėvais yra kitoks nei su bendraamžiais. Daugiau nei pusė paauglių labai dažnai siekia sutarimo su tėvais, prisitaiko. Du ketvirtadaliai paauglių labai dažnai būna atlaidūs ir mažiau nei pusė mokinių yra taikūs, taktiški bei dėmesingi su tėvais. Taip pat nustatyta, jog šiek tiek mažiau nei pusė apklaustų mokinių dažnai atsižvelgia į tėvų poreikius. Dar atskleista, jog trečdaliui paauglių sunkiai sekasi išlikti kantriems bendraujant su tėvais.

Tuo tarpu lyginant mokinių bendravimą su bendraamžiais ir tėvais pastebėta, jog daugiau nei pusė respondentų dažniausiai atsižvelgia į tėvų poreikius ir du ketvirtadaliai yra dėmesingi bendraujant su vienmečiams bei mažiau nei pusė respondentų siekia sutarimo, elgiasi atlaidžiai. Tačiau pastebėta, jog paaugliai šiek tiek labiau taktiškesni su tėvais nei su bendraamžiais, nes

44,1% mokinių dažnai taip pavyksta elgtis su tėvais, tuo tarpu toks elgesys net 40 % mažiau būdingas bendraujant su vienmečiams. Taip pat paaugliai yra truputį labiau atlaidesni tėvams nei bendraamžiams. Vadinasi, bendraudami su tėvais tirti paaugliai yra ženkliai tolerantiškesni nei su vienmečiais.

Aiškinant tokius rezultatus, pravartu pasitelkti R. Želvio (1994) tyrimo išvadas, kur teigiama, kad, santykiai tarp suaugusiųjų ir paauglių grindžiami autoritetu. Autoritetingų tėvų vaikai paauglystėje jaučia didesnę prisirišimą prie jų, laiko tėvus teisingais, o jų principus ir supratimą apie tai, kaip reikia elgtis, ganėtinais protingais. Todėl galima daryti prielaidą, jog dėl šių priežasčių paaugliai tėvams yra taktiškesni nei bendraamžiams.

Remiantis A. Sprindžiūno (2000) 10-12 klasių mokinių tolerancijos ugdymo tyrimu, pastebėta, jog paaugliams kaip ir vyresniesiems mokiniams rečiau su tėvais pasiseka būti dėmesingiems, tačiau paaugliai yra žymiai atlaidesni tėvams nei vyresnieji.

Anot D. Chrapavičiūtės (2006), tolerantiškumas pirmiausia ugdomas šeimoje. Iš šeimos vaikai perima įvairias elgesio, veiklos ir charakterio savybes, perkelia jau suformuotas vertybes į aplinką, į visuomenę. Tačiau jaunuoliui sulaukus paauglystės, iškyla didelė grėsmė taikiems jo santykiams su šeima. Taip atsitinka dėl to, jog kertasi senosios šeimos nuostatos su naujomis, paties paauglio susikurtomis, keičiasi paauglio požiūris į gyvenimą, jis mąsto priešingai negu tėvai, jaunuoliui vienos vertybės atrodo svarbesnės už kitas, taigi taip išryškėja paauglių ir suaugusiųjų tarpusavio tolerancijos stoka.

Koreliuojant vaikų tolerantiško elgesio su tėvais duomenis pagal lytį, paaiškėjo, kad statistiškai reikšmingų skirtumų nėra. Todėl galima teigti, jog tiek mergaitės, tiek berniukai savo bendravimą su tėvais tolerancijos aspektu įvertino panašiai. Vadinasi, nors mergaitės su bendraamžiais elgiasi taktiškiau, tačiau su tėvais jos elgiasi panašiai kaip ir berniukai.

Toliau tyrime buvo domėtasi, kaip *amžius įtakoja mokinių tolerantišką elgesį su tėvais*. Statistinė duomenų analizė parodė, kad skirtingo amžiaus tirti mokiniai šiek tiek nevienodai elgiasi su artimiausiais šeimos nariais. Išryškėjo vienas statistiškai reikšmingas atsakymų skirtumas. Detalesnė analizė parodė, kad dviems penktadaliams šeštokų labai dažnai pavyksta būti atlaidiems savo tėvams, tačiau tik apie trečdalis septintokų ir aštuntokų labai dažnai būna atlaidūs tėvams. ($\chi^2=17,29$, $p<0,01$).

Anot A. Gučo (1981), paauglio nesutarimams su šeima progų yra daug. Kiekvienas žmogaus amžius turi prieštaravimų. Kur yra prieštaravimai, ten yra sąlygos kilti konfliktams, o kai jie esti dažnesni, gali susidaryti blogo elgesio įpročių. Auklėjimo sunkumų paauglystėje išvengiama tada, kai sąmoningai arba nesąmoningai suaugusieji ją pasitinka iš anksto, keisdami savo požiūrą į bręstantį vaiką, o ne tada ieško priemonių, kai tarp tėvų ir paauglio jau atsiranda bedugnė, per kurią nebeįmanoma susišaukti. Vadinasi, galima manyti, jog skirtingo amžiaus

paauglių bendravimą su tėvais įtakoja jų brendimo laikotarpis, nes šis laikotarpis laikomas prieštaringu savo tiesų įrodinėjimu ir pan..

Norint nustatyti mokinių tolerantišką elgesį su pedagogais, buvo prašoma mokinių įvertinti savo bendravimą su mokytojais (8 lentelė).

8 lentelė

6 - 8 klasių paauglių elgesys su mokytojais

TEIGINYS	LABAI DAŽNAI		DAŽNAI		RETAI		BEVEIK NIEKADA	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Atsižvelgia į mokytojų poreikius	64	29,1	102	46,4	42	19,1	6	2,7
Taktiškas	63	28,6	93	42,3	53	24,1	5	2,3
Dėmesingas	55	25,0	107	48,6	49	22,3	3	1,4
Siekia sutarimo, prisitaiko	95	43,2	79	35,9	34	15,5	6	2,7
Taikus	67	30,5	82	37,3	57	25,9	8	3,6
Atlaidus	82	37,3	81	36,8	45	20,5	6	2,7
Kantrus	57	25,9	91	41,4	55	25,0	11	5,0

Tyrimo duomenys parodė, kad tirtiems paaugliams labai dažnai pavyksta bendraujant su mokytojais siekti sutarimo, nes bemaž pusė tiriamųjų teigė, kad jiems pavyksta sutarti su pedagogais. Taip pat paaugliams pavyksta išlikti taikiems ir atlaidiems mokytojams, nes apie trečdalis respondentų nurodė, jog jie taip labai dažnai elgiasi. Tačiau mažiausiai respondentams yra būdingas dėmesingumas bei kantrumas, nes mažiau nei trečdaliui mokinių sunkiai sekasi taip elgtis.

Anot S. Sprindžiūno (2000) tyrimo duomenų, vyresniųjų klasių mokiniams taip pat dažnai sekasi elgtis taikiai, jie siekia sutarimo, rečiau elgiasi dėmesingai, kantriai bei mažiau yra atlaidūs, nei paaugliai. Vadinasi, ir paaugliai, ir jaunuoliai su mokytojais elgiasi panašiai tolerantiškai.

Aiškinantis tokius duomenis buvo pasitelktas A. Vaičiulienės (2004) tyrimas, kuriame konstatuota, kad suaugusiems sunkiau bendrauti su paaugliais nei bendraamžiams, nes paaugliai, kiek nutolsta nuo suaugusiųjų, artimesni santykiai tampa su draugais. Jų interesų centras vis labiau persikelia į bendraamžių draugiją. Todėl paaugliai yra žymiai dėmesingesni bendraamžiams negu pedagogams.

Paauglių tolerantiško elgesio su pedagogais koreliacinė analizė lyties atžvilgiu, parodė tokias tendencijas (9 lentelė).

Lyties įtaka paauglių tolerantiškam elgesiui su pedagogais

TEIGINYS	χ^2	P	Mergaitės	Berniukai
			Labai dažnai	Labai dažnai
Atsižvelgia į mokytojų poreikius	19,23	0,00	68,8 %	31,3 %
Taktiškas	6,82	0,08		
Dėmesingas	8,85	0,03	65,5 %	34,5 %
Siekia sutarimo su mokytojais, prisitaiko	24,26	0,00	71,6 %	28,4 %
Taikus	6,32	0,10		
Atlaidus mokytojams	9,46	0,02	63,4 %	36,6 %
Kantrus	9,16	0,03	70,2 %	29,8 %

Analizuojant rezultatus lyties aspektu pastebėta, kad daugiausiai atsakymų skirtumų rasta tais atvejais, kai nagrinėjami paauglių tolerantiško elgesio su pedagogais rezultatai, kiek mažiau, kai aptariami jų tolerantiško elgesio su bendraamžiais ar tėvais duomenys. Mergaitės su mokytojais, kaip ir su bendraamžiais, yra labiau dėmesingesnės už berniukus, nes taip elgiasi du trečdaliai mergaičių, taip pat pastebėta, jog beveik trys ketvirtadaliai mergaičių dažniau siekia sutarimo, prisitaiko, tuo tarpu tik mažiau nei trečdalis berniukų taip elgiasi su pedagogais. Du trečdaliai mergaičių ir tik trečdalis berniukų yra atlaidūs mokytojams. Dar pastebėta, jog mergaitės yra žymiai kantresnės negu berniukai. Vadinasi, mergaitėms kur kas labiau sekasi būti tolerantiškesnėms su mokytojais negu berniukams.

Anot A. Gučo (1981), nevienodos lyties vaikų elgesys visą laiką yra skirtingas, bet jis itin išryškėja paauglystės metais. Berniukų elgesys kelia didesnių sunkumų negu mergaičių. Todėl kai kurie elgesio skirtumai priklauso nuo vaiko lyties, skirtingo brendimo tempo.

Susumavus rezultatus pagal lytį, pastebėta, kad mergaičių ir berniukų elgesys skiriasi bendraujant su bendraamžiais ir pedagogais. Aiškinant šiuos skirtumus pravartu pasitelkti psichologinius šaltinius. Pasak N.L. Gage, D.C. Berliner (1994), vaikinai labiau linkę dominuoti, jie yra atkaklesni, aktyvesni, labiau priešiški nusiteikę negu merginos. O merginos yra paklusnesnės ir labiau pasiduodančios įtaigai, jas lengviau įkalbėti ir priversti paklusti. Vadinasi, moteriškoji lytis linkusi labiau sutarti, prisitaikyti, elgtis tolerantiškiau negu berniukai.

Apskaičiavus tyrimo rezultatus amžiaus aspektu pastebėta, kad statistiškai reikšmingų skirtumų nėra, todėl, galima teigti, kad, tiek šeštokai, tiek septintokai, tiek aštuntokai, savo elgesį su pedagogais įvertino panašiai.

3.3. Mokinių ir mokytojų nuomonių palyginimas apie tolerantišką mokytojų elgesį su ugdytiniais

Anot K. Pukelio (1995), „mokytojo profesinėje veikloje, svarbi ne tik profesinė klalifikacija, bet išskirtinė, ypatinga reikšmė tenka mokytojo asmenybei, jos savybėms. Mokytojo pavyzdys yra labai svarbus ugdytyme, nes ugdytiniai linkę mėgdžioti suaugusiuosius, todėl mokytojai ugdo ne tada, kai moralizuoja mokinius, bet tada, kai asmeniniu pavyzdžiu ugdo vaikus. Pasak G. Butkienės, A. Kepalaitės (1996), mokytojas didžiausią dėmesį turi atkreipti į patį save, suprasti patį save, nes kiek jis supranta savo elgesio poveikį kitiems, tiek jis supras ir savo auklėtinius. Tik mokytojas priimdamas ir gerbdamas save, gali priimti ir gerbti savo mokinius.

Tyrimo metu buvo domėtasi *pedagogų humanišku elgesiu su mokiniais*.. Tuo tikslu mokinių buvo prašoma įvertinti pedagogų elgesį. Duomenys pateikiami 10 lentelėje.

10 lentelė

Mokinių nuomonė apie pedagogo humanišką elgesį

TEIGINYS	LABAI DAŽNAI		DAŽNAI		RETAI		BEVEIK NIEKADA	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Stengiasi nebausti viešai	29	13,2	66	30,0	81	36,8	38	17,3
Gerbia mokinių nuomonę	39	17,7	82	37,3	80	36,4	13	5,9
Tariasi su mokiniais įvairiais klausimais	28	12,7	67	30,5	95	43,2	24	10,9
Išklauso mokinius	54	24,5	94	42,7	53	24,1	13	5,9
Stengiasi nekritikuoti	20	9,1	78	35,5	96	43,6	20	9,1
Prisipažįsta klydę	29	13,2	65	29,5	76	34,5	44	20,0
Atsiprašo, kai mokinius įžeidžia	30	13,6	66	30,0	74	33,6	44	20,0
Neprimena buvusių nesėkmių	31	14,1	70	31,8	73	33,2	40	18,2
Padeda, kai reikia	82	37,3	90	40,9	35	15,9	7	3,2
Stengiasi suprasti mokinius	45	20,5	87	39,5	77	35,0	5	2,3
Laikosi savo pažado	49	22,3	94	42,7	62	28,2	9	4,1
Pasitiki mokiniais	32	14,5	89	40,5	84	38,2	9	4,1
Nepasiduoda pykčiui	31	14,1	68	30,9	88	40,0	27	12,3
Atsižvelgia į mokinių poreikius	21	9,5	98	44,5	77	35,0	18	8,2
Nepažeidžia mokinių teisių	40	18,2	94	42,7	60	27,3	20	9,1
Iškelia mokinių gerąsias puses	40	18,2	82	37,3	69	31,4	23	10,5
Siekia sutarimo	72	32,7	101	45,9	29	13,2	12	5,5
Nekeršija	78	35,5	58	26,4	33	15,0	45	20,5
Ištveria sunkumus, nemalonumus	59	26,8	95	43,2	47	21,4	13	5,9

Kaip rodo tyrimo duomenys, apie pusę dalyvavusių moksleivių teigė, kad mokytojais dažnai siekia sutarimo, atsižvelgia į mokinių poreikius. Kiek mažiau nei pusė respondentų mano, kad pedagogai dažnai išklauso juos, pasitiki mokiniais, ištveria sunkumus, nemalonumus, taip

pat laikosi savo pažado, nepažeidžia jų teisių bei padeda, kai reikia. Apie trečdalis paauglių dažnai pastebi, kad pedagogai stengiasi suprasti mokinius, iškelia jų gerąsias puses, gerbia paauglių nuomonę, taip pat stengiasi nekritikuoti. Dar pastebėta, jog mokytojai neprimena jiems buvusių nesėkmių, atsiprašo, kai juos išeidžia, tačiau sunkiai sekasi nepasiduoti pykčiui, taip mano trečdalis davyvausių paauglių. Tik trečdalis mokinių pastebi, kad pedagogai tariasi su jais įvairiais klausimais, sunkiai mokytojams sekasi nebausti paauglių viešai. Šiek tiek mažiau nei trečdalis ugdytinių mano, kad mokytojai prisipažįsta suklydę. Detalesnė analizė parodė, kad vis dėl to mokytojams sunkiai sekasi išlikti nekerštingiems, nes taip teigia apie ketvirtadalis mokinių. Vadinasi, mokytojų elgesys įtakoja atitinkamą mokinių elgesį. Paauglių atžvilgiu, toks pedagogų elgesys nėra pakankamai tolerantiškas ir nepakankamai sudaro galimybių ugdyti toleranciją.

Siekiant paaiškinti šiuos rezultatus, pravartu pasiremti S. Sabaliauskiene (2004), kur kalbama, jog paaugliai labai įdėmiai stebi suaugusiųsius ir daro išvadas, todėl pedagogas turi savo pavyzdžiu modeliuoti elgesį, kurio tikisi iš vaikų, t. y., rodyti pagarbą kiekvienam vaikui, vertinti visų mokinių nuomonę, tartis su jais įvairiais klausimais, mokėti išklaudyti, leisti vaikams tapti atsakingiems už priimamus sprendimus.

Pasak V. Rajecko (2004), labai svarbu išryškinti mokinių teigiamas savybes, jas siekti įtvirtinti, o neigiamas stengtis įveikti. Žinant individualias ugdytinių skirtybes, lengviau numatyti įvairias poveikio priemones, metodinius būdus ir t. t., galima efektyviau norima kryptimi veikti besiformuojančią asmenybę.

Anot V. Bernoto (1995), mokytojas bendraudamas su mokiniais privalo vadovautis humaniškais santykiais, be gąsdinimų, baimės ir prievartos. Mokinių ir mokytojų tarpusavio santykius apsunkina tai, kad kai kurie mokytojai nemoka su mokiniais bendrauti, būna netaktiški, grubūs, stokoja pagarbos mokinio asmenybei ir savitarpio supratimo.

Tolerancija – tai instrumentinė vertybė, o „humaniškumas, anot R. Bakutytės (2001), apibūdinamas kaip dorovės reiškinys. Šis fenomenas yra socialinės bei dvasinės prigimties, tai jis labiausiai atspindi asmenybės santykius su kitais žmonėmis ir pačiu savimi“ (p. 19).

Remiantis mokslininkų darbais, kuriuose akcentuojama, kad moksleivių humaniškų santykių patirtis yra svarbus veiksnys, formuojantis jų pačių dorovinei pozicijai, o kartu ir tolerancijos, kaip dorovinės vertybės, tapsmui. Todėl tyrimo metu buvo domėtasi pedagogų humanišku elgesiu su mokiniais (Sprindžiūnas, 2000).

Mokinių nuomonė apie mokytojų elgesį buvo analizuota lyties aspektu. Rezultatai pateikti 11 lentelėje.

Mokinių nuomonė lyties aspektu apie pedagogo humanišką elgesį

TEIGINYS	χ^2	P	Mergaitės	Berniukai
			Labai dažnai	Labai dažnai
Stengiasi nebausti viešai	0,96	0,81		
Gerbia mokinių nuomonę	2,98	0,40		
Tarasi su mokiniais įvairiais klausimais	2,71	0,44		
Išklauso mokinius	0,62	0,89		
Stengiasi nekritikuoti	6,24	0,10		
Prisipažįsta klydę	3,46	0,33		
Atsiprašo, kai mokinius įžeidžia	3,66	0,30		
Neprimena buvusių nesėkmių	4,25	0,24		
Padedą, kai reikia	12,71	0,01	67,1 %	32,9 %
Stengiasi suprasti mokinius	3,17	0,37		
Laikosi savo pažado	6,20	0,10		
Pasitiki mokiniais	3,57	0,31		
Nepasiduoda pykčiui	2,65	0,45		
Atsižvelgia į mokinių poreikius	5,56	0,14		
Nepažeidžia mokinių teisių	3,13	0,37		
Iškelia mokinių gerąsias puses	6,48	0,09		
Siekia sutarimo	15,59	0,00	73,6 %	26,4 %
Nekeršija	11,19	0,01	65,4 %	34,6 %
Ištveria sunkumus, nemalonumus	2,86	0,41		

Atlikus statistinę duomenų analizę paaiškėjo, kad analizuojant lyties aspektu tirti mokiniai pastebėjo pedagogų nevienodą elgesį su jais kai kuriais atvejais. Detalesnė analizė parodė, kad mokytojai dviem trečdaliui mergaitėms ir dvigubai mažiau berniukams padeda, kai reikia per pamokas. Taip pat, mokinių nuomone, mokytojai labiau siekia sutarimo su mergaitėmis nei su berniukais, nes taip teigė daugiau nei du trečdaliai mergaičių ir mažiau nei vienas trečdalis berniukų. Du trečdaliai mergaičių teigia, jog mokytojai labai dažnai nekeršija, o berniukų šitaip teigia tik trečdalis. Vadinasi, mokinių pastebėjimu, pedagogai su mergaitėmis elgiasi nuolankiau, negu su berniukais.

Apie humanišką pedagogų veiklą rezultatai buvo analizuoti mokinių amžiaus aspektu.

Atlikus statistinę duomenų analizę paaiškėjo, jog paauglių teigimu mokytojai šiek tiek ne vienodai elgiasi su skirtingo amžiaus mokiniais. Išryškėjo vienas statistiškai reikšmingas atsakymų skirtumas. Apie trečdalis šeštokų ir aštuntokų pastebėjimu mokytojai padeda, kai reikia per pamokas, o rečiausiai taip elgiasi su septintokais, teigia apie ketvirtadalis paauglių

($\chi^2=15,25$, $p<0,02$). Vadinas, paauglių pastebėjimu pedagogai šiek tiek labiau yra dėmesingesni šeštokams ir aštuntokams negu septintokams.

Tyrimo metu pedagogų buvo prašoma įvertinti savo elgesį su paaugliais. Rezultatai pateikti 12 lentelėje.

12 lentelė

Pedagogų humaniškas elgesys paaugliams

TEIGINYS	LABAI DAŽNAI		DAŽNAI		RETAI		BEVEIK NIEKADA	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Stengiasi nebausti viešai	12	24,0	25	50,0	7	14,0	6	12,0
Gerbia mokinių nuomonę	23	46,0	26	52,0	-	-	1	2,0
Tariasi su mokiniais įvairiais klausimais	17	34,0	25	50,0	8	16,0	-	-
Išklauso mokinius	24	48,0	25	50,0	1	2,0	-	-
Stengiasi nekritikuoti	6	12,0	35	70,0	8	16,0	1	2,0
Prisipažįsta klydę	10	20,0	28	56,0	11	22,0	1	2,0
Atsiprašo, kai mokinius įžeidžia	13	26,0	28	56,0	8	16,0	1	2,0
Neprimena buvusių nesėkmių	7	14,0	32	64,0	4	8,0	7	14,0
Padeda, kai reikia	29	58,0	21	42,0	-	-	-	-
Stengiasi suprasti mokinius	27	54,0	23	46,0	-	-	-	-
Laikosi savo pažado	27	54,0	23	46,0	-	-	-	-
Pasitiki mokiniais	11	22,0	31	62,0	7	14,0	1	2,0
Nepasiduoda pykčiui	4	8,0	38	76,0	8	16,0	-	-
Atsižvelgia į mokinių poreikius	11	22,0	39	78,0	-	-	-	-
Nepažeidžia mokinių teisių	20	40,0	25	50,0	2	4,0	3	6,0
Iškelia mokinių gerąsias puses	21	42,0	29	58,0	-	-	-	-
Siekia sutarimo	25	50,0	25	50,0	-	-	-	-
Nekeršija	28	56,0	6	12,0	5	10,0	11	22,0
Ištveria sunkumus, nemalonumus	15	30,0	32	64,0	2	4,0	1	2,0

Atlikus statistinę duomenų analizę paaiškėjo, kad dauguma pedagogų labai gerai elgiasi su mokiniais. Detalesnė analizė atskleidė, jog apie tris ketvirtadalius pedagogų dažnai atsižvelgia į mokinių poreikius, nepasiduoda pykčiui bei stengiasi nekritikuoti. Apie du trečdaliai dalyvavusių tyrime mokytojų neprimena mokiniams buvusių nesėkmių, dažnai ištveria sunkumus, nemalonumus bei pasitiki ugdytiniais. Dar pastebėta, kad dažnai mokytojai iškelia mokinių gerąsias puses, prisipažįsta klydę, atsiprašo, kai juos įžeidžia, taip elgiasi apie du trečdalius pedagogų. Analizuojant pedagogų humanišką elgesį su mokiniais nustatyta, kad puse dalyvavusių tyrime pedagogų gerbia mokinių nuomonę, stengiasi nebausti viešai, tariasi su jais įvairiais klausimais, išklauso juos, nepažeidinėja paauglių teisių bei siekia su jais sutarimo. Šiek tiek mažiau nei pusė mokytojų teigia, jog dažnai laikosi savo pažado, stengiasi suprasti mokinius ir padeda, kai reikia. Tačiau tik apie penktadalis pedagogų pripažįsta, jog nekeršija mokiniams.

Lyginant mokinių pastebėjimus su pedagogų nuomone apie mokytojų elgesį atskleista, kad apie trys ketvirtadaliai pedagogų dažnai stengiasi nekritikuoti mokinių, nepasiduoda pykčiui, tačiau taip mano žymiai mažiau mokinių - apie trečdalis tyrime dalyvavusių paauglių. Trys ketvirtadaliai pedagogų teigia, kad dažnai atsižvelgia į mokinių poreikius, tuo tarpu taip mano šiek tiek mažiau nei pusė mokinių. Nustatyta, kad apie du trečdaliai mokytojų dažnai išveria sunkumus, nemalonumus, pasitiki mokiniais, tačiau taip mano mažiau nei pusė paauglių. dar pastebėta, jog mažiau nei du trečdaliai pedagogų mano, kad dažnai mokiniams neprimena buvusių nesėkmių, iškelia jų gerąsias puses, dažnai pripažįsta klaidę, o taip pat atsiprašo ugdytinių, kai įžeidžia, tuo tarpu mokinių, taip manančių, buvo tik apie trečdalis. Taip pat tik trečdalis paauglių pastebėjo, jog pedagogai gerbia mokinių nuomonę, tariasi įvairiais klausimais bei pasitiki jais, tačiau pedagogų taip teigė žymiai daugiau - pusė dalyvavusių tyrime.

Vadinasi, mokytojų elgesys, paauglių nuomone, nėra pakankamai tolerantiškas mokinių atžvilgiu.

Siekiant paaiškinti šiuos rezultatus pravartu pasiremti A. Gučo (1981) tyrimo išvadomis, kur teigiama, jog mokiniams ypač svarbus mokytojo bruožas yra pasitikėjimas mokiniu. Paaugliai labai vertina mokytojo gebėjimą teigiamai santykiauti su jais, nuoširdumą, pasitikėjimą ir kitus moralinius ypatumus. Šios savybės padeda mokytojui rasti kelią į mokinio širdį, kitaip tariant, mokinys pats linksta prie tokio mokytojo, tikėdamasis, kad šis supras sunkius jo išgyvenimus bei negandas. Pasitikėdamas mokiniu, mokytojas tiki savo moralinėmis vertybėmis. Savo pasitikėjimu jis verčia mokinį sekti tomis vertybėmis.

Norint nustatyti humanišką pedagogų elgesį su mokiniais, rezultatai buvo analizuoti pedagogų darbo stažo aspektu.

Tyrimo rezultatai parodė, vieną statistiškai reikšmingą skirtumą tiriant pedagogų humanišką elgesį apdorojant duomenis pagal darbo stažą. Pastebėta, kad labiausiai mokiniais pasitiki mokytojai, dirbantys mokykloje 15-20 metų, nes taip elgiasi apie trečdalis minėtą stažą turinčių pedagogų. Mažiausiai paaugliais pasitiki, apie šeštadalis pedagogų, turintys iki 5 metų ir nuo 10-15 metų darbo stažą ($\chi^2=37,18$, $p<0,00$). Vadinasi, pedagogai, turintys didesnę darbo patirtį negu kiti kolegos, panašiai elgiasi su mokiniais.

Anot V. Žemaičio (1997), tik tolerantiška mokytojo asmenybė gali ugdyti tolerantišką moksleivio elgesį.

Tyrimo metu buvo *domėtasi pedagogų veikla*. Tuo tikslu mokinių buvo prašoma įvertinti pedagogo veiklą, kuri, kaip buvo nurodyta mokslinėje literatūroje, gali padėti ugdyti tolerantiškumą. Duomenys pateikiami 13 lentelėje.

Mokinių nuomonė apie pedagogų veiklą

TEIGINYS	LABAI DAŽNAI		DAŽNAI		RETAI		BEVEIK NIEKADA	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Leidžia vienas kitam padėti	9	4,1	64	29,1	127	57,7	14	6,4
Leidžia pasirinkti užduotis	6	2,7	13	5,9	85	38,6	110	50,0
Leidžia pasirinkti kaip atsiskaityti (pvz. žodžiu, raštu)	10	4,5	38	17,3	110	50,0	56	25,5
Reikalauja besąlygiškai vykdyti nurodymus	32	14,5	108	49,1	56	25,5	18	8,2
Teikia kūrybines užduotis	20	9,1	84	38,2	93	42,3	17	7,7
Vertina kūrybiškumą	45	20,5	91	41,4	64	29,1	14	6,4
Ragina išsakyti savo nuomonę	53	24,1	92	41,8	62	28,2	7	3,2
Parodo, ką reikėtų patobulinti	73	33,2	103	46,8	32	14,5	6	2,7
Palaiko mokinių sumanymus	17	7,7	81	36,8	98	44,5	18	8,2
Ragina kelti klausimus	53	24,1	102	46,4	50	22,7	9	4,1
Ragina mokinius patiems rasti išeitį iš keblios situacijos	39	17,7	91	41,4	64	29,1	20	9,1
Aiškina, kas yra tolerancija	29	13,2	70	31,8	79	35,9	36	16,4
Skatina mąstyti, kam reikalinga tolerancija	22	10,0	75	34,1	80	36,4	37	16,8
Aptaria tolerantišką žmogaus elgesį	26	11,8	79	35,9	88	40,0	21	9,5
Pastebi gerai atliktą darbą ir už jį pagiria	74	33,6	86	39,1	50	22,7	4	1,8

Tyrimo duomenys parodė, kad dažniausiai mokiniai pastebi, jog mokytojai per pamokas reikalauja besąlygiškai vykdyti nurodymus, ragina paauglius kelti klausimus, parodo, ką reikėtų patobulinti, taip mano beveik pusė respondentų. Kiek rečiau pedagogai vertina kūrybiškumą, teikia kūrybines užduotis, ne dažnai ragina išsakyti savo nuomonę, skatina patiems rasti išeitį iš keblios situacijos – tokią pedagogų veiklą pastebi jau mažiau nei pusė tirtų mokinių. Trečdalis paauglių mano, jog mokytojai dažnai pastebi gerai atliktą darbą ir už jį pagiria. Dar pastebėta, kad tik apie trečdalis mokinių teigia, kad mokytojai dažnai palaiko jų sumanymus, aiškina, kas yra tolerancija, aptaria tolerantišką žmogaus elgesį ir skatina mąstyti, kam ji reikalinga. Vos trečdalis mokinių mano, jog pedagogai per pamokas mokiniams leidžia vienas kitam padėti. Dar mažiau mokinių apie penktadalis, teigia, kad pedagogai leidžia pasirinkti atsiskaitymo formą ir tik 5,9 % paauglių teigia, kad mokytojai leidžia pasirinkti užduotis. Vadinasi, mokinių nuomone, pedagogai menkai savo veikla skatina mokinių tolerancijos formavimąsi.

Aiškinantis tokius duomenis buvo pasitelkta A. Dumčienės (2004) tyrimu, kuriame konstatuojama, jog pedagoginiame darbe svarbus ir paties pedagogo pavyzdys, ir jo organizuojamas ugdymo procesas. Autorės teigimu, išskirtinę reikšmę turi mokymasis bendradarbiauti, per pamoką vienas kitam pagelbėti. Visavertis bendravimas galimas tik tuomet,

kai edukacinio proceso dalyviai ir partneriai vienas kitą geriau pažįsta ir tolygiai vertina. O bendravimas, pirmiausia nukreiptas į žmones, turinčius savus įsitikinimus, pažiūras, jausmus, išgyvenimus, charakterius ir pan. Grupinis darbas skatina mokinius būti pakančiais kito požiūriui ar nuomonei, suprasti vieniems kitus. Taip bendraudami mokiniai ir mokytojas sukuria tolerantišką atmosferą. Vadinasi, pedagogams reikėtų labiau organizuoti grupinį darbą pamokose, tuomet mokiniai turėtų daugiau galimybių ugdytis toleranciją.

Mokinių pastebėjimai apie pedagogo veiklą koreliacinė analizė lyties atžvilgiu parodė tokias tendencijas (14 lentelė).

14 lentelė

Mokinių nuomonė lyties aspektu apie pedagogo veiklą

TEIGINYS	χ^2	P	Mergaitės	Beraiukai
			Labai dažnai	Labai dažnai
Leidžia vienas kitam padėti	0,98	0,80		
Leidžia pasirinkti užduotis	6,90	0,08		
Leidžia pasirinkti kaip atsiskaityti (pvz. žodžiu, raštu)	5,80	0,12		
Reikalauja besąlygiškai vykdyti nurodymus	2,69	0,44		
Teikia kūrybines užduotis	9,01	0,03	85,0 %	15,0 %
Vertina kūrybiškumą	9,50	0,02	68,9 %	31,1 %
Ragina išsakyti savo nuomonę	8,75	0,03	69,8 %	30,2 %
Parodo, ką reikėtų patobulinti	5,19	0,16		
Palaiko mokinių sumanymus	3,78	0,29		
Ragina kelti klausimus	5,48	0,14		
Ragina mokinius patiems rasti išeitį iš keblios situacijos	2,21	0,53		
Aiškina, kas yra tolerancija	5,67	0,13		
Skatina mąstyti, kam reikalinga tolerancija	6,14	0,11		
Aptaria tolerantišką žmogaus elgesį	6,62	0,09		
Pastebi gerai atliktą darbą ir už jį pagiria	6,57	0,09		

Analizuojant tyrimo rezultatus pagal lytį išryškėjo keli statistiškai reikšmingi skirtumai. Detalesnė analizė parodė, kad bemaž trys trečdaliai mergaičių ir tik penktadalis berniukų pastebėjo, jog mokytojai per pamokas labai dažnai teikia kūrybines užduotis. Dar nustatyta, jog du trečdaliai mergaičių ir tik vienas trečdalis berniukų įsitikė, kad mokytojai vertina jų kūrybiškumą. Vadinasi, mergaitės kai kuriais atvejais labiau pastebi nei berniukai pedagogo veiklą, nukreiptą į tolerancijos ugdymą.

Norėdami išsiaiškinti *paauglių pastebėjimus, kokia mokytojų veikla, rezultatai buvo analizuojami amžiaus aspektu (15 lentelė).*

Mokinių nuomonė amžiaus aspektu apie pedagogo veiklą

TEIGINYS	χ^2	P	Šeštokai	Septyntokai	Aštuntokai
			Labai dažnai	Labai dažnai	Labai dažnai
Leidžia vienas kitam padėti	12,67	0,05			
Leidžia pasirinkti užduotis	6,66	0,35			
Leidžia pasirinkti kaip atsiskaityti (pvz. žodžiu, raštu)	5,74	0,45			
Reikalauja besąlygiškai vykdyti nurodymus	5,99	0,42			
Teikia kūrybines užduotis	24,14	0,00	55,0 %	25,0 %	20,0 %
Vertina kūrybiškumą	23,04	0,00	57,8 %	22,2 %	20,0 %
Ragina išsakyti savo nuomonę	5,02	0,81			
Parodo, ką reikėtų patobulinti	2,33	0,89			
Palaiko mokinių sumanymus	2,30	0,89			
Ragina kelti klausimus	9,31	0,16			
Ragina mokinius patiems rasti išeitį iš keblios situacijos	5,18	0,52			
Aiškina, kas yra tolerancija	13,12	0,04	31,0 %	51,7 %	17,2 %
Skatina mąstyti, kam reikalinga tolerancija	10,74	0,10			
Aptaria tolerantišką žmogaus elgesį	5,05	0,54			
Pastebi gerai atliktą darbą ir už jį pagiria	8,70	0,19			

Analizuojant rezultatus pagal amžių išryškėjo keli statistškai reikšmingi skirtumai. Nustatyta, kad net pusė tirtų šeštokų ir tik ketvirtadalis septintokų bei aštuntokų labai dažnai pastebi, jog pedagogai per pamokas teikia kūrybines užduotis. Dar nustatyta, jog daugiausia septintokų teigia, kad mokytojai labai dažnai aiškina, kas yra tolerancija – tai pastebėjo pusė tirtų septintokų, o rečiausiai aštuntokai - apie penktadalis. Vadinasi skirtingo amžiaus mokiniai panašiai traktuoja apie pedagogų veiklą, kuri nesuteikia pakankamai galimybių ugdyti mokinių toleranciją.

Norint nustatyti pedagogų veiklos įtaką paaugliams, ugdant toleranciją, buvo prašoma mokytojų įvertinti savo pedagoginę veiklą. Tyrimo rezultatai pateikti 16 lentelėje.

Pedagogų veiklos įtaka paaugliams

TEIGINYS	LABAI DAŽNAI		DAŽNAI		RETAI		BEVEIK NIEKADA	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Leidžia vienas kitam padėti	8	16,0	37	74,0	4	8,0	1	2,0
Leidžia pasirinkti užduotis	2	4,0	23	46,0	24	48,0	1	2,0

16 lentelės tęsinys 42 puslapyje

16 lentelės tęsinys

Leidžia pasirinkti kaip atsiskaityti (pvz. Žodžiu, raštu)	5	10,0	16	32,0	21	42,0	8	16,0
Reikalauja besąlygiškai vykdyti nurodymus	2	4,0	22	44,0	19	38,0	7	14,0
Teikia kūrybines užduotis	11	22,0	27	54,0	11	22,0	1	2,0
Vertina kūrybiškumą	15	30,0	26	52,0	8	16,0	1	2,0
Ragina išsakyti savo nuomonę	27	54,0	18	36,0	4	8,0	1	2,0
Parodo, ką reikėtų patobulinti	17	34,0	31	62,0	2	4,0	-	-
Palaiko mokinių sumanymus	21	42,0	26	52,0	3	6,0	-	-
Ragina kelti klausimus	24	48,0	24	48,0	2	4,0	-	-
Ragina mokinius patiems rasti išeitį iš keblios situacijos	17	34,0	28	56,0	5	10,0	-	-
Aiškina, kas yra tolerancija	8	16,0	26	52,0	14	28,0	2	4,0
Skatina mąstyti, kam reikalinga tolerancija	6	12,0	26	52,0	13	26,0	5	10,0
Aptaria tolerantišką žmogaus elgesį	5	10,0	33	66,0	8	16,0	4	8,0
Pastebi gerai atliktą darbą ir už jį pagiria	25	50,0	25	50,0	-	-	-	-

Iš gautų rezultatų matyti, jog dauguma tirtų pedagogų apie tris ketvirtadalius dažnai leidžia mokiniams vienas kitam padėti. Apie du trečdalius mokytojų per pamokas dažnai aptaria tolerantišką žmogaus elgesį, parodo paaugliams, ką reikia patobulinti. Apie pusę tirtų mokytojų teigia, jog dažnai ragina mokinius patiems rasti išeitį iš keblios situacijos, teikia kūrybines užduotis. Dar nustatyta, jog pusė dalyvavusių tyrime pedagogų, dažnai vertina mokinių kūrybiškumą, palaiko jų sumanymus, aiškina, kas yra tolerancija, skatina mąstyti, kam ji reikalinga bei pastebi gerai atliktą darbą ir už jį pagiria. Kiek mažiau nei pusė apklaustų mokytojų leidžia mokiniams pasirinkti užduotis, dažnai ragina kelti klausimus bei reikalauja besąlygiškai vykdyti nurodymus. Dar atskleista, kad tik apie trečdalis mokytojų ragina mokinius išsakyti savo nuomonę bei leidžia pasirinkti ugdytiniam atsiskaitymo formą. Vadinasi, pedagogų nuomone, jų veikla skatina paauglių tolerancijos ugdymą.

Lyginant mokinių pastebėjimus apie pedagogų veiklą su mokytojų nuomonėmis nustatyta, jog apie trečdalis paauglių mano, kad mokytojai per pamokas aptaria tolerantišką žmogaus elgesį, tuo tarpu taip elgiasi daugiau nei pusė pedagogų. Pusė tirtų mokytojų aiškina, kas yra tolerancija, skatina mąstyti, kam ji reikalinga, tačiau tai patvirtino tik trečdalis mokinių. Dar pastebėta, jog pusė dalyvavusių mokytojų teigia, kad pastebi mokinių gerai atliktą darbą ir už jį pagiria, tuo tarpu taip mano tik apie trečdalis paauglių. Vadinasi, paaugliai yra šiek tiek kritiškesni mokytojų veiklai, skatinančiai toleranciją, nei jų mokytojai.

Norint nustatyti pedagogų veiklos įtaką mokiniams ugdant toleranciją, rezultatai buvo analizuoti darbo stažo aspektu.

Analizuojant tyrimo duomenis pagal pedagoginio darbo stažą, išryškėjo vienas statistiškai reikšmingas skirtumas. Nustatyta, kad apie trečdalis pedagogų turinčių 15-20 bei 25 ir daugiau metų darbo stažą, labai dažnai ragina mokinius per pamokas išsakyti savo nuomonę ($\chi^2=31,54$,

$p < 0,01$). Taip pat nustatyta, jog mažiausiai taip elgiasi mokytojai turintys iki 10 metų pedagoginio darbo stažą. Vadinasi, pedagogų darbo patirtis neturi didelės įtakos tolerancijos ugdymui.

3.4. Mokinių ir mokytojų nuomonių apie tolerancijos ugdymą per pamokas palyginimas

S. Šalkauskio, L. Jovaišos (1995), teigimu tolerancijos ugdymo efektyvumas labai priklauso nuo mokytojo elgesio, jo veiklos, autoriteto, nuo palankios dorovinės aplinkos, susiklosčiusios mokykloje. Todėl atsižvelgiant į šiuos mokslininkų pastebėjimus, buvo siekiama nustatyti, kaip pedagogų veikla, jų elgesys gali įtakoti tolerancijos ugdymą paaugliams.

Tyrimo metu pirmiausia mokytojų teirautasi, kaip dažnai apie toleranciją jie kalba per savo dėstomą dalyką. Mokytojų buvo prašyta nurodyti konkrečius dalykus. Gavus apklausos duomenis, visi atsakymai buvo sugrupuoti pagal dėstomų dalykų sritis, kurias išskyrėm remiantis studijų sričių ir krypčių klasifikatoriumi. Rezultatai pateikti 17 lentelėje.

17 lentelė

Paauglių tolerancijos ugdymas per dėstomą dalyką (mokytojų nuomonė)

DALYKO MOKSLO SRITIS	LABAI DAŽNAI		DAŽNAI		RETAI		BEVEIK NIEKADA	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Humanitariniai mokslai (lietuvių k. rusų k. anglų k.)	3	5,9	13	25,5	4	7,8	2	1
Fiziniai mokslai (fizika, chemija, matematika, gamta geografija)	4	7,8	9	17,6	6	11,8	-	-
Socialiniai mokslai (ekonomika, psichologija)	2	3,9	1	2,0	1	2,0		
Menai (dailė, muzika)	-	-	3	5,9	3	3,9	1	2,0

Duomenų analizė parodė, jog apie ketvirtadalis mokytojų apie toleranciją dažniausiai kalba per humanitarinius dalykus: per lietuvių, rusų, anglų kalbas. Šiek tiek rečiau (apie penktadalis mokytojų) apie toleranciją kalba per fizinių mokslų dalykus – gamtos, geografijos, fizikos, chemijos ir matematikos pamokas. Rečiausiai apie toleranciją mokiniai išgirsta per ekonomikos ir psichologijos bei menų pamokas.

Aiškinantis tokius duomenis buvo pasitelkta A. Tamulaitiene (1984), kuri konstatuoja humanitarinių dalykų reikšmingumą mokiniams. Pasak jos, humanitarinių dalykų pamokose atskleidžiamos idėjos padeda teisingai vertinti žmogaus veiklą ir jos rezultatus, įsisąmoninti savo, kaip žmogaus ir kito asmens pareigas, taip pat įsisavinti visą asmenybės santykių su visuomene, aplinkiniais žmonėmis, praeities kartų sukurtomis vertybėmis. Istoriniuose įvykiuose

atsispindi dorovinė praeitis, moralinės savybės, kurios yra puikus pavyzdys. Literatūriniai vaizdai atskleidžia žmogaus jausmus, santykius su aplinka, žmonėmis, elgesį ir jo motyvus. Vadinasi, galima manyti, jog per humanitarinius dalykus mokytojai turi didesnes galimybes kalbėti, aiškinti apie toleranciją, todėl, kad šių dalykų programos yra palankesnės paauglių tolerancijos ugdymui.

Tyrimo metu mokinių buvo klausta, per kurias pamokas, dažniausiai yra kalbama apie toleranciją. Tyrimo rezultatai pateikti 18 lentelėje.

18 lentelė

Paauglių nuomonė tolerancijos ugdymas per pamokas (mokinių nuomone)

PAMOKA	LABAI DAŽNAI		DAŽNAI		RETAI		BEVEIK NIEKADA	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Etikos pamoka	59	26,8	50	22,7	17	7,7	8	3,6
Tikybos pamoka	25	11,4	27	12,3	19	8,6	9	4,1
Lietuvių, (literatūros) pamoka	43	19,5	98	44,5	62	28,2	11	5,0
Istorijos pamoka	19	8,6	51	23,2	87	39,5	57	25,9

Iš gautų rezultatų matyti, jog daugiausia apie toleranciją yra aiškinama per per lietuvių (literatūros) pamokas, nes tai pastebėjo mažiau nei pusė tirtų mokinių. Apie ketvirtadalis paauglių mano, jog apie toleranciją dažnai yra kalbama per istorijos bei etikos pamokas. Kiek mažiau nei penktadalis paauglių pažymėjo, jog per tikybos pamokas mokytojai aiškina apie toleranciją. Vadinasi, mokinių pastebėjimu, tolerancijos ugdymas ryškiausias per humanitarinius mokslus.

Aiškinantis tokius duomenis buvo pasitelkta R. Staniunaitienė (2008), kur kalbama, jog per lietuvių kalbos pamokas, aktyviųjų mokymo ir mokymosi metodų pagalba, vaikai mokosi reikšti savo ir sužinoti kito nuomonę, jausmus, mandagiai pakviesti, paraginti, pasiūlyti, paprašyti padėti, padėkoti, atsiprašyti, išreikšti užuojautą, apgailestavimą, džiaugsmą ir kt..

Analizuojant lyties aspektu išryškėjo vienas statistiškai reikšmingas atsakymų skirtumas. Detalesnė analizė parodė, jog du trečdaliai mergaičių ir dvigubai mažiau berniukų pastebi, jog apie toleranciją labai dažnai kalbama per lietuvių kalbos pamokas ($\chi^2 = 9,04$, $p < 0,03$). Vadinasi, per pamokas mergaitės yra šiek tiek pastabesnės už berniukus, kai pedagogai aiškina apie toleranciją.

Norėdami išsiaiškinti mokinių pastebėjimus, per kokias pamokas dažnai kalbama apie toleranciją rezultatai buvo analizuojami pagal amžių (19 lentelė).

Amžiaus aspektu tolerancijos ugdymas per pamokas

PAMOKA	χ^2	P	Šeštokai	Septintokai	Aštuntokai
			Labai dažnai	Labai dažnai	Labai dažnai
Etikos pamoka	24,55	0,00	28,8 %	33,9 %	37,3 %
Tikybos pamoka	23,07	0,00	44,0 %	52,0 %	4,0 %
Lietuvių, (literatūros) pamoka	14,45	0,03	41,9 %	39,5 %	18,6 %
Istorijos pamoka	9,10	0,17			

Analizuojant rezultatus pagal amžių išryškėjo keli statistiškai reikšmingi skirtumai. Nustatyta, kad šiek tiek daugiau nei trečdalis aštuntokų ir mažiau nei trečdalis tirtų septintokų bei šeštokų labai dažnai pastebi, jog pedagogai per etikos pamokas kalba apie toleranciją. Dar išaiškėjo, jog apie pusė tyrime dalyvavusių septintokų bei šiek tiek mažiau nei pusė šeštokų mano, kad apie toleranciją labai dažnai aiškinama per etikos pamokas, tuo tarpu aštuntokų taip manančių, buvo tik 4 %. Detalesnė analizė parodė, kad apie toleranciją kalbama per istorijos pamokas, tai pastebėjo daugiau nei trečdalis šeštokų ir septintokų ir tik apie penktadalis aštuntokų. Vadinasi, šeštokai ir septintokai šiek tiek dažniau pastebi, kai pedagogai kalba apie toleranciją negu aštuntokai.

Lyginant mokinių ir mokytojų atsakymų rezultatus, galima daryti išvadą, jog tiek pedagogų, tiek paauglių nuomonės apie tolerancijos ugdymą yra panašios. Tyrimo rezultatai atskleidė, jog apie toleranciją dažniausiai yra kalbama ir aiškinama per humanitarinius dalykus.

IŠVADOS

Atlikus paauglių tolerancijos raiškos ir ugdymo galimybių mokykloje tyrimą ir išanalizavus rezultatus pateikiamos išvados:

1. Dauguma mokslininkų toleranciją apibūdina kaip žmogaus nuomonių, elgesio ar įsitikinimų gerbimą. Tačiau ši sąvoka dar apibūdinama kaip priemonę kito žmogaus palankumui įgyti, kaip būdą prisitaikyti ir realizuoti savo galimybes, būti pačiam savimi ir tai leisti kitiems.

2. Be tarpusavio pakantos arba tolerancijos yra neįmanomas žmonių socialinis, politinis, dorovinis egzistavimas, išliekamumas. Be elementariausių pakantos, tolerancijos apraiškų, vadovavimosi jomis, darosi neįmanoma žmogiška egzistencija. Dažniausiai tolerancijos būtinybė pažymima asmeniniu lygmeniu.

3. Pagrindinėmis tolerancijos apraiškomis laikoma pagarba ir pakanta, o jų rodikliais — lygiateisiškumas, lankstumas, taktiškumas, dėmesingumas, taikumas, atlaidumas ir kantrumas.

4. Didžiausios įtakos paauglių tolerancijos ugdymui turi veiksniai: *šeima, mokykla ir popamokinė veikla*. Tolerantiškumas pirmiausia ugdomas šeimoje. Reikšmingas tolerancijos ugdymo veiksnys yra visas mokyklos gyvenimas. Šios vertybės ugdymas ypač priklauso nuo mokytojo pavyzdžio, jo veiklos, humaniško elgesio.

5. Nagrinėjant paauglių elgesį *su bendraamžiais* nustatyta, jog paaugliams rečiausiai pavyksta elgtis su vienmečiams kantriai ir taktiškai. Mergaitėms šiek tiek labiau nei berniukams būdingas tolerantiškas elgesys su bendraamžiais, nes jos labiau siekia sutarimo, prisitaikymo, yra dėmesingesnės bei taktiškesnės. Analizuojant amžiaus aspektu nustatyta, kad septintokai ir aštuntokai tampa truputį labiau tolerantiškesni su bendraamžiais negu šeštokai, todėl kad vyresni paaugliai labiau galvoja apie elgesio pasekmes.

6. Tyrimo rezultatai parodė, jog bendraudami *su tėvais* tirti paaugliai yra *ženkliai tolerantiškesni negu su vienmečiais*. Paaugliai yra šiek tiek labiau taktiškesni ir atlaidesni tėvams nei bendraamžiams. Tokią padėtį galėjo įtakoti tai, kad santykiai tarp suaugusiųjų ir paauglių grindžiami autoritetu. Analizuojant rezultatus pagal lytį nustatyta, nors mergaitės su bendraamžiais elgiasi taktiškiau, tačiau su tėvais jos elgiasi panašiai kaip ir berniukai. Detalesnė tyrimo analizė parodė, kad daugumai šeštokų labai dažnai pavyksta būti atlaidiems su tėvams, o rečiausiai taip elgiasi aštuntokai. Manoma, jog skirtingo amžiaus paauglių bendravimą su tėvais įtakoja jų brendimo laikotarpis, nes jis laikomas prieštaringu, savo tiesų įrodinėjimu ir pan.

7. Tyrimo rezultatai atskleidė, jog bendraudami *su pedagogais* paaugliai yra *šiek tiek tolerantiškesni nei bendraamžiams*, tačiau mažiau tolerantiškesni nei tėvams. Bendraudami su pedagogais mokiniai truputį labiau atsižvelgia į mokytojų poreikius, yra taktiškesni, siekia labiau sutarimo, yra atlaidesni negu su vienmečiais. Tuo tarpu lyginant paauglių bendravimą su tėvais

ir mokytojais nustatyta, kad jaunuoliai labiau atsižvelgia į tėvų poreikius, siekia labiau sutarimo, yra atlaidesni ir taikesni tėvams negu mokytojams. Suaugusiems sunkiau bendrauti su paaugliais nei bendraamžiams, nes paaugliai nutolsta nuo suaugusiųjų, artimesni santykiai tampa su draugais. Jų interesų centras vis labiau persikelia į bendraamžių draugiją. Paaugliams, kad mergaitėms kur kas labiau sekasi būti tolerantiškesnėms su mokytojais negu berniukams. Moteriškoji lytis linkusi labiau sutarti su pedagogais, prisitaikyti, negu berniukai. Pasak psichologų, taip yra todėl kad, kai kurie elgesio skirtumai priklauso nuo vaiko lyties, skirtingo brandimo tempo.

8. Daugumos pedagogų ir mokinių nuomone, tolerancijos ugdymas ryškiausias per humanitarinius mokslus. Tokie rezultatai leidžia manyti, jog per humanitarinius dalykus mokytojai turi didesnes galimybes kalbėti, aiškinti apie toleranciją, todėl, kad šių dalykų programos yra palankesnės paauglių tolerancijos ugdymui. Pasak mokslininkų, humanitarinių dalykų temose atsispindi dorovinė praeitis, elgesys ir jo motyvai, moralinės savybės, žmogaus jausmai, jo santykiai su aplinka bei žmonėmis.

9. Išanalizavus duomenis pastebėta, jog *paauglių nuomone, pedagogų elgesys* nėra pakankamai tolerantiškas ir nepakankamai sudaro galimybių ugdyti toleranciją, nes pedagogams sunkiai sekasi nepasiduoti pykčiui, nebausti paauglių viešai, prisipažinti klydus bei nekerštauti, tačiau mokytojai teigia priešingai. Mokinių pastebėjimu, pedagogai su mergaitėmis elgiasi tolerantiškiau negu su berniukais. Paaugliai yra šiek tiek kritiškesni mokytojų elgesiui, nei jų mokytojai.

10. *Mokytojų nuomone, jų humaniškas elgesys* skatina tolerancijos ugdymą, nes jie su mokiniais palaiko humaniškus santykius: dažnai atsižvelgia į mokinių poreikius, nepasiduoda pykčiui, stengiasi nekritikuoti, neprimena mokiniams buvusių nesėkmių, dažnai ištvėria sunkumus, nemalonumus bei pasitiki ugdytiniais.

11. Prieštaravimą tarp paauglių ir pedagogų nuomonių vertinant pastarųjų elgesį, būtų galima paaiškinti tuo, jog mokytojai ne visada adekvačiai suvokia, apibūdina santykius su ugdytiniais, nes juos vertina pagal jiems priimtinas moralines normas, taisykles, vertybes. Tuo tarpu paaugliai yra žymiai kritiškesni pedagogų elgesiui, negu jų mokytojai.

12. Mokytojai paauglių toleranciją ugdo: leisdami mokiniams per pamokas bendradarbiauti, pasirinkti, kaip atsiskaityti, ragindami išsakyti savo nuomonę, kelti klausimus, palaikydami mokinių sumanymus, parodydami, ką reikia patobulinti, aiškindami, kas yra tolerancija, skatindami mąstyti, kam ji reikalinga, aptardami tolerantišką žmogaus elgesį, pastebėdami mokinių gerai atliktus darbus ir už tai juos pagirdami.

13. Analizuojant *pedagogų veiklą*, tyrimo duomenys parodė kad, *mokinių nuomone*, pedagogai menkai savo veikla skatina mokinių tolerancijos formavimąsi, tačiau *pedagogai savo*

veiklą linkę vertinti gerai. Lyginant mokinių pastebėjimus apie pedagogų veiklą su mokytojų nuomonėmis nustatyta, jog mažuma paauglių mano, kad mokytojai per pamokas aiškina, kas yra tolerancija, skatina mąstyti, kam ji reikalinga, aptaria tolerantišką žmogaus elgesį, pastebi mokinių gerai atliktą darbą ir už jį pagiria. Taip elgiasi daugiau nei pusė pedagogų. Analizuojant duomenis pagal lytį nustatyta, kad mergaitės labiau nei berniukai pastebi pedagogo veiklą, nukreiptą į tolerancijos ugdymą. Amžiaus aspektu rezultatai parodė, kad skirtingo amžiaus mokiniai panašiai traktuoja pedagogų veiklą.

12. Tiriant pedagogų veiklos ir humaniško elgesio vertinimą darbo stažo aspektu, pastebėta, kad pedagogai panašiai elgiasi su mokiniais. Darbo patirtis neturi labai didelės įtakos tolerancijos ugdymui.

13. Darbo pradžioje kelta hipotezė pasitvirtino: išryškėjo tendencija, kad paaugliai nėra pakankamai tolerantiški vienas kitam, o pedagogai nepakankamai rūpinasi tolerancijos ugdymu mokykloje.

REKOMENDACIJOS

Išanalizavus mokslinę pedagoginę, psichologinę bei filosofinę literatūrą ir atlikus tyrimą, pedagogams siūlomos rekomendacijos, kurios turėtų padėti ugdyti paauglių toleranciją:

- Pedagogams reikėtų dažniau organizuoti grupinį darbą pamokose, mokiniai galėtų vienas kitam padėti, išklausti nuomones, tokiu būdu paaugliai turėtų daugiau galimybių ugdyti pagarbą, pakantą. Būtinai nuolatinis dialogas, kuris padėtų geriau suprasti vieni kitus, dalytis išgyvenimais, suvokti savo poelgių motyvus ir padarinius.
- Mokytojai per savo dėstomą dalyką, o ypač per humanitarinius dalykus, turėtų integruoti temą apie toleranciją, skatinti mąstyti, kam ji reikalinga, koks yra tolerantiško žmogaus elgesys ir pan..
- Pedagogai bendraudami su mokiniais turėtų vadovautis humaniškais santykiais: gerbti mokinių nuomonę, išklausti, suprasti, stengtis nekritikuoti, ragintų išsakyti savo nuomonę, siekti sutarimo ir pan., nes mokytojų elgesys įtakoja atitinkamą mokinių elgesį.
- Palankias sąlygas moksleiviams veikti, kurti, išreikšti save sudaro nepamokinė veikla (pažintinė, sportinė, pramoginė) ne tik mokyklose, bet ir už jos ribų. Dalyvaujant popamokinėje veikloje, mokiniai galėtų įvairiapusiškai tobulinti asmenybę, lavinti įvairius gebėjimus, labiau įsitraukti į visuomenės gyvenimą bei tenkinti estetinius, etinius, profesinius ir kitus interesus.

LITERATŪRA

1. Abramavičiūtė I., Andrulienė A., Leončikas T., Žiobienė E. (2004). Tarpusavio supratimas: tarptautinė tolerancija. Lietuvos žmogaus teisių centras.
2. Bakutytė R. (2001). Pradinių klasių mokinių humaniško ugdymas. Šiauliai.
3. Balčius J. (1992). Tolerancija ir kultūra/ Staripsnių rinkinys: Iš tolerancijos istorijos Vilnius.
4. Balčius J. (1994). Tolerancija. Vilnius.
5. Bendrųjų programų ir išsilavinimo standartai (2004). Vilnius.
6. Bernotas V. (1995). Bendravimas – aktuali pedagoginė problema// pedagogika nr.31
7. Bitinas B. (2000). Ugdymo filosofija. Vilnius.
8. Bobrova L., Kazlauskienė A., Lukavičienė V., Pocevičienė R., Ptačinskienė I. (2008). Kursinių ir baigiamųjų (bakaluro, magistro, specialiųjų profesinių studijų) darbų rengimo ir gynimo metodinės rekomendacijos. Šiauliai.
9. Butkienė G., Kepalaitė A. (1996). Mokymasis ir asmenybės brendimas. Vilnius.
10. Chrapavičiūtė D. (2006). Doras žmogus auga dorovingoje aplinkoje [žiūrėta 2008-02-19] Prieiga per internetą: <<http://www.xxiamzius.lt/archyvas/priedai/zvilgsniai/20060421/2-2.html>>
11. Černius V. J. (2006). Žmogaus vystymosi kelias nuo vaikystės iki brandos. Kaunas.
12. Dapkienė S. (2002). Mokyklos ir šeimos bendradarbiavimas : teorinis aspektas // Pedagogika nr. 61.
13. Dumčienė A. (2004). Auklėjimo pagrindai. Kaunas.
14. Gučas A. (1981). Vaiko psichologija. Kaunas.
15. Howard A. Ozmon, Samuel M. Craver (1996). Filosofiniai ugdymo pagrindai. Vilnius.
16. J. Litvinienė (1984). Vaiko bendravimo šeimoje ypatybės// Pedagogika nr. 19
17. Jovaiša L. (1995). Hodegetika. Vilnius.
18. Kardelis K. (2007). Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai. Šiauliai.
19. Kinderys A. (2005). Tarptautinių žodžių žodynas. Alma litera.
20. Lietuvos švietimo koncepcija (1992). Vilnius.
21. Martišauskienė E. (2004). Paauglių dvasingumas kaip pedagoginis reiškinys. Vilnius.
22. Martišauskienė E. (1997). Paauglių dorovinių vertinimų formavimas. Vilnius.
23. Mikelionienė E. (2007). Konfliktai ir smurtas mokykloje [žiūrėta 2007-11-21] Prieiga per internetą: <<http://www.vaikuliniija.lt/index.php/nustok/ziniasklaida-2007/ziniasklaida-20070403>>
24. Morkūnienė J. (2003). Globalizacija. Vilnius.
25. Navaitis G. (2007). Psichologinė parama paaugliams ir tėvams. Kronta.

26. Peterson S. (2003). What is tolerance? [žiūrėta 2009-04-28] Prieiga per internetą: <<http://www.beyondintractability.org/essay/tolerance>>
27. Pilkienė M. (1987). Tolerancija ir dorovės kultūra/ Etikos etiudai: Pagarba ir pakanta. Vilnius.
28. Plečkaitis R. (1995). Tolerancija kintančioje Rytų ir Vidurio Europoje/ Traptautinė konferencija Neprievarta ir tolerancija kintančioje Rytų ir Vidurio Europoje gegužės 25 -28 d. Vilnius.
29. Plečkaitis R. (1998). Tolerancija. Vilnius.
30. Prakapas R. (2006). Tolerancija kaip pedagoginio bendradarbiavimo principas/ Socialinis ugdymas 1(12). Vilnius.
31. Pukelis K. (1995). Mokytojų rengimas ir tautos kultūra. Kaunas.
32. Pukėnas K. (2005). Sportinių tyrimų duomenų analizė SPSS programa. Kaunas.
33. Rajeckas V. (2004). Pedagogikos pagrindai. Vilnius.
34. Saldukas L. (2003). Tolerancijos išmintis ir galia/ Darbai ir dienos (33). Kaunas.
35. Sidaravičienė A. (2004). Tolerancijos ugdymas per lietuvių kalbos pamokas/ Dorovinius mokinių ugdymas pamokoje ir popamokinėje veikloje. Mokslinės metodinės konferencijos pranešimų medžiaga kovo 23-26 d.
36. Sprindžiūnas A. (2000). X-XII klasių mokinių tolerancijos ugdymas. Daktaro dizertacijos santrauka socialiniai mokslai, edukologija (07S). Vilnius.
37. Sprindžiūnas A. (2001). X-XII kl. Moksleivių tolerancijos bei jų santykio su popamokine veikla sąsajos / Socialinis ugdymas: papildomojo ugdymo situacija ir perspektyvos. Respublikinės mokslinės praktinės konferencijos straipsnių rinkinys. Šiauliai.
38. Sprindžiūnas A. (2002). Aukštesniųjų klasių moksleivių santykis su veikla kaip jų tolerancijos raidos prielaida // Acta paedagogica Vilnensia mokslo darbai 9t. Vilnius.
39. Sprindžiūnas A. (2004). Tolerancijos ugdymas mokykloje. Vilnius.
Sprindžiūnas A. (2001). Santykis su savimi ir jo vaidmuo ugdant vyresniųjų mokinių toleranciją // Acta paedagogica Vilnensia nr.8. Vilnius.
40. Sprindžiūnas A., Aramavičiūtė (2000). X – XII kl. moksleivių tolerancijos bruožai / Socialiniai mokslai nr. 2(23). Kaunas.
41. Staniunaitienė R. (2008). Gyventi ir būti drauge [žiūrėta 2008-04-07] Prieiga per internetą: <http://gimtasiszodis.w3.lt/Staniunaitiene_07_5.htm>
42. Steikūnaitė G. (2005). Lietuvoje išsiskerojusios nepakantumo šaknys [žiūrėta 2008-04-08] Prieiga per internetą: <http://www.politika.lt/index.php?cid=9299&new_id=9582>

43. Studijų sričių ir kryptių klasifikatorius (2001). [žiūrėta 2009 04 03] Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=291953&p_query=Studij%F8%20sri%F8%20ir%20kryp%F8%20klasifikatorius%20&p_tr2=2
44. Šalkauskis S. (1992). Rinktiniai raštai. Vilnius.
45. Tamulaitienė A. (1984). Aukštesniųjų klasių mokinių rengimas darbui ir profesijos pasirinkimui. Kaunas.
46. Teaching your child (2008). [žiūrėta 2008 03 25] Prieiga per internetą: <http://www.kidshealth.org/parent/emotions/feelings/tolerance.html>
47. Vaiko teisių konvencija (2000). Vilnius.
48. Vaitkevičius R., Saudargienė A. (2006). Statistika su SPSS psichologiniuose tyrimuose. Statistika socialiniuose moksluose. Kaunas.
49. Žemaitis K. (2005). Šeimos etika. Rosma.
50. Žemaitis V. (1997). Pedagoginė tolerancija. Vilnius.

PRIEDAI

Anketa

Mielas moksleivi,

Maloniai prašytume Jus dalyvauti tyrime, kurio tikslas — išsiaiškinti, kaip tolerancija ugdoma mokykloje. (*Tolerancija reiškia kitokios nuomonės, elgesio arba įsitikinimų gerbimą, pakantą.*) Tyrimą atlieka Šiaulių universiteto edukologijos magistrantūros studentė.

Anketa yra anoniminė, todėl vardo ir pavardės rašyti nereikia. Pasirinktą atsakymą pažymėkite taip:

1. Jūs esate:

- Mergina
 Vaikinas

2. Klasė:

- 6
 7
 8

3. Įvertinkite savo bendravimą su draugais:

Kiekvienoje eilutėje žymėkite vieną atsakymą

TEIGINYS	LABAI DAŽNAI	DAŽNAI	RETAI	BEVEIK NIEKADA
Atsižvelgiu į kitų poreikius				
Esu taktiškas				
Esu dėmesingas				
Siekiu sutarimo, prisitaikau				
Esu taikus				
Esu atlaidus				
Esu kantrus				

Įvertinkite savo bendravimą su tėvais:
Kiekvienoje eilutėje žymėkite vieną atsakymą

TEIGINYS	LABAI DAŽNAI	DAŽNAI	RETAI	BEVEIK NIEKADA
Atsižvelgiu į tėvų poreikius				
Esu taktiškas				
Esu dėmesingas				
Siekiu sutarimo, prisitaikau				
Esu taikus				
Esu atlaidus tėvams				
Esu kantrus				

5. Įvertinkite savo bendravimą su mokytojais:
Kiekvienoje eilutėje žymėkite vieną atsakymą

TEIGINYS	LABAI DAŽNAI	DAŽNAI	RETAI	BEVEIK NIEKADA
Atsižvelgiu į mokytojų poreikius				
Esu taktiškas				
Esu dėmesingas				
Siekiu sutarimo su mokytojais, prisitaikau				
Esu taikus				
Esu atlaidus mokytojams				
Esu kantrus				

6. Kaip dažnai apie toleranciją yra kalbama per pamokas?
Kiekvienoje eilutėje žymėkite vieną atsakymą

PAMOKA	LABAI DAŽNAI	DAŽNAI	RETAI	BEVEIK NIEKADA
Etikos pamoka				
Tikybos pamoka				
Lietuvių (literatūros) pamoka				
Istorijos pamoka				
Kita.....				
Kita.....				

**7. Kaip dažnai mokytojai per pamokas:
Kiekvienoje eilutėje žymėkite vieną atsakymą**

TEIGINYS	LABAI DAŽNAI	DAŽNAI	RETAI	BEVEIK NIEKADA
Leidžia vienas kitam padėti				
Leidžia pasirinkti užduotis				
Leidžia pasirinkti kaip atsiskaityti (pvz. žodžiu, raštu)				
Reikalauja besąlygiškai vykdyti nurodymus				
Teikia kūrybines užduotis				
Vertina kūrybiškumą				
Ragina išsakyti savo nuomonę				
Stengiasi nebausti viešai				
Parodo, ką reikėtų patobulinti				
Palaiko mano sumanymus				
Ragina kelti klausimus				
Ragina pačiam rasti išeitį iš keblios situacijos				
Aiškina, kas yra tolerancija				
Skatina mąstyti, kam reikalinga tolerancija				
Aptaria tolerantišką žmogaus elgesį				
Gerbia jūsų nuomonę				
Tariasi su jumis įvairiais klausimais				
Išklauso jus				
Pastebi gerai atliktą darbą ir už jį pagiria				
Stengiasi nekritikuoti				
Prisipažįsta klydę				
Atsiprašo, kai jus įžeidžia				
Neprimena buvusių nesėkmių				
Padedą, kai reikia				
Stengiasi suprasti mane				
Laikosi savo pažado				
Pasitiki manimi				
Nepasiduoda pykčiui				
Atsižvelgia į mano poreikius				
Nepažeidžia mano teisių				
Iškelia mano gerąsias puses				
Siekia sutarimo				
Nekeršija				
Ištveria sunkumus, nemalonumus				

DĖKOJAME UŽ ATSAKYMUS

Anketa**Gerb. mokytojai,**

Maloniai prašytume Jus dalyvauti tyrime, kurio tikslas — išsiaiškinti, kaip tolerancija ugdoma mokykloje. (*Tolerancija reiškia kitokios nuomonės, elgesio arba įsitikinimų gerbimą, pakantą.*) Tyrimą atlieka Šiaulių universiteto edukologijos magistrantūros studentė.

Anketa yra anoniminė, todėl vardo ir pavardės rašyti nereikia. Pasirinktą atsakymą pažymėkite taip:

1. Jūs esate:

- Moteris
 Vyras

2. Pedagoginio darbo stažas:

- 0-5
 5-10
 10-15
 15-20
 20-25
 25 ir daugiau

3. Kaip dažnai apie toleranciją kalbate per savo dėstomą dalyką

Kiekvienoje eilutėje žymėkite vieną atsakymą

DĖSTOMAS DALYKAS	LABAI DAŽNAI	DAŽNAI	RETAI	BEVEIK NIEKADA
Įrašykite.....				

4. Kaip dažnai Jūs per pamokas:
Kiekvienoje eilutėje žymėkite vieną atsakymą

TEIGINYS	LABAI DAŽNAI	DAŽNAI	RETAI	BEVEIK NIEKADA
Sudarote sąlygas mokinimas vienas kitam padėti				
Sudarote sąlygas pasirinkti užduotis				
Sudarote sąlygas pasirinkti atsiskaitymo formą (pvz. žodžiu, raštu)				
Reikalaujate besąlygiškai vykdyti nurodymus				
Teikiate kūrybines užduotis				
Vertinate kūrybiškumą				
Raginate išsakyti savo nuomonę				
Stengiatės nebausti viešai				
Parodote, ką reikėtų patobulinti				
Palaikote mokinių sumanymus				
Raginate kelti klausimus				
Raginate mokinius patiems rasti išeitį iš keblios situacijos				
Aiškinate, kas yra tolerancija				
Skatinate mąstyti, kam reikalinga tolerancija				
Aptariate tolerantišką žmogaus elgesį				
Gerbiate mokinio nuomonę				
Tariatės su mokiniais įvairiais klausimais				
Išklausote mokinius				
Pastebite gerai atliktą darbą ir už jį pagiriate				
Stengiatės nekritikuoti				
Prisipažįstate klydę				
Atsiprašote, kai įžeidžiate				
Neprimenate buvusių nesėkmių				
Padedate, kai reikia				
Stengiatės suprasti mokinius				
Laikotės savo pažado				
Pasitikite mokiniais				
Nepasiduodate pykčiui				
Atsižvelgiate į mokinių poreikius				
Nepažeidžiate mokinių teisių				
Iškeliate mokinių gerąsias puses				
Siekiate sutarimo				
Nekeršijate				
Ištveriate sunkumus, nemalonumus				

DĖKOJAME UŽ ATSAKYMUS !